

× × × ×

JASSH

JOURNAL OF ANALYTICAL SYNERGY AND SCIENTIFIC HORIZON

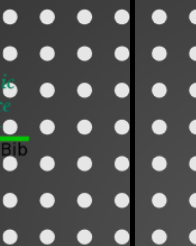
IMPACT FACTOR: 9.9

ISSN: 3060-5261

Indexes:

×
×
×
×

**Journal of Analytical Synergy and Scientific
Horizon ISSN: 3060-5261 Impact faktor: 9.9
Volume 1, Issue 6**

**"JOURNAL OF ANALYTICAL SYNERGY AND
SCIENTIFIC HORIZON" SCIENTIFIC-METHODICAL
JOURNAL**

26.08.2025

In this collection, the articles accepted for the " **journal of analytical synergy and scientific horizon**", Volume-1, Issue-6, 2025, are published.

DOI number was attached to all articles in the journal and indexed in the international scientific bases of **Google Scholar, ResearchGate, ISSN, Index Copernicus, Zenodo, Open Aire, Google Scholar, Advanced Science Index, J-Base, Cite Factor, International Scientific Indexing, Eurasian Scientific Journal Index, General Impact Factor, Internet Archive, Scientific Journal Impact Factor, EuroPub, COPE, General Impact Factor, Slib.uz.**

Dissertations are officially recognized as articles published in national journals on the list of journals recommended to publish the main scientific results of dissertations by OAK.

Basis: Page 3 of the list of scientific publications recommended to publish the main scientific results of dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan. - Tashkent: 2019. - 160 p

The materials of the magazine can be used by professors, teachers, independent researchers, doctoral students, masters, students, lyceum colleges and school teachers, scientific workers and all those interested in science.

Reminder! The authors are personally responsible for the correctness of the numbers, reports, data and the correctness of the quotations in the scientific articles included in the collection of journal materials.

**"RESEARCH SCIENCE AND INNOVATION
HOUSE" LLC**

**Journal of Analytical Synergy and Scientific
Horizon ISSN: 3060-5261 Impact faktor: 9.9
Volume 1, Issue 6**

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir: Sevara Jabborova Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universitetining magistranti

Mas'ul kotib: Boboyorov Sardor Uchqun o'g'li Toshkent tibbiyot akademiyasi Termiz filiali magistranti

Nashrga tayyorlovchi: Eshqorayev Samariddin Sadridin o'g'li Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti magistranti

EDITORIAL TEAM

1. Editor of Historical sciences, **Kholiyarov. Ch, Tulkinjon** - Head of the "Social and Humanities" Department of the Termiz Institute of Engineering and Technology, doctor of philosophy in Historical science. E-mail: txoliyarov@mail.ru
2. Editor of Philology Sciences, **Allamberganova. A. Guljakhan** - Karakalpak State University, Doctor of Philosophy in Philology, Docent of Karakalpak language.
3. Editor of Pedagogical sciences, **Feruza. B. Muzafarova** - Bukhara State University, Doctor of Philosophy in Pedagogical science, Docent in theory and methodology of physical education and sports training
4. Editor of Philology sciences **Mariya D. Bekberganova** - Karakalpak State University, doctor of philosophy in Philology science(PhD)
5. Editor of Philological sciences **Zulfiya K. Ktaybekova** - Karakalpak State University, doctor of philosophy in Philology science(PhD)
6. Editor of pedagogical sciences **Eshkoraev Kahramon**- Chirchik state pedagogical University Doctor of Philosophy in pedagogical science, Termez, Uzbekistan e-mail: eshqorayev1987@mail.ru
7. Editor of technical sciences **Rakhmankulov E. Jasur**-Tashkent scientific Research Institute of Innovative Chemical Technology Doctor of Philosophy in technical science. e-mail: jasurer87gmail.com
8. Editor of the Department of Agricultural Sciences **Jurakhon N. Nadzhiev** - Advisor to the Termez Institute of Agricultural Technologies and Innovative Development, Doctor of Agricultural Sciences DSc.
9. Editor of the Department of Agricultural Sciences **Dilshod T. Jumanov** - Advisor to the Termez Institute of Agricultural Technologies and Innovative Development, Candidate of Agricultural Sciences.

10. Editor-in-chief, **Eshkaraev Sadridin Chorievich** - associate professor of the Department of Analytical Chemistry of Termiz State University, Doctor of Philosophy Chemical Science, Termez, Uzbekistan. esadir_74@rambler.ru
11. Editor of medical sciences **Ye Fan Wang Glavin**, Case Western Reserve University, United States / Chinese Academy of Medical Sciences, Peking Union Medical College, China
12. Editor-of technical science, **Eshkaraev Ulugbek Chorievich** - Associate Professor of the Department of Primary Education Methodology of Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, Candidate of Technical Sciences, Denau, Uzbekistan.
13. Editor of medical sciences **Carolyn Steele Gray**, Canada Research Chair in Implementing Digital Health Innovation (Tier 2), Canada.
14. Editor of chemical sciences **Mirabbos Hojamberdiev Ikromovich**- associate professor of the Technische Universität Berlin, doctor of chemical science, Berlin, Germany
15. Editor of Sociology science **Eryigitova Lobar Qodirovna** Head of the Department of Social Sciences and Physical Culture of CAMU International Medical University
16. Editor filological sciences **Jurayeva Ramziya Abdurahimovna** Kokand State Pedagogical Institute. Kokand, Uzbekistan Doctor of Philosophy in Philological Sciences (PhD), senior teacher.
17. Editor of Humanitarian science **Rakhmonov Abdukahhor Abdusattorovich**
Vice-Director for Spiritual Education and Youth Affairs, Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophical Sciences
18. Editor of technical sciences **Hasan Soyibnazarovich Beknazarov** Leading researcher of the Tashkent Research Institute of Chemical Technology, doctor of technical sciences, professor.
19. Editor of medical sciences **Vahidov Alisher Shavkatovich** Termez branch of Tashkent Medical Academy General surgery, children head of the department of surgery and pediatric urology Doctor of medical sciences, professor
20. Editor of biological and physics sciences **Urmanova Gulbaxor Urunbayevna** - associate Professor of Tashkent State Medical University, Uzbekistan.

**O‘ZBEKISTONDA YASHIL LOGISTIKANING
SHAKLLANISHIDAGI MUAMMOLAR VA ULARNI
INNOVATSION YECHIMLAR BILAN BARTARAF ETISH
STRATEGIYALARI**

Shoydulova Maftuna Zafar qizi

Denov tadbirkorlik va Pedagogika instituti

Iqtisodiyot yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

iqtisod2005@gmail.com +998 88 429 81 80

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda yashil logistika tizimining shakllanishi jarayonida yuzaga kelayotgan asosiy muammolar tahlil qilinadi. Xususan, ekologik talablarning yetarlicha inobatga olinmasligi, transport infratuzilmasining eskirganligi, raqamlashtirishning sustligi va chiqindilarni kamaytirish bo‘yicha mexanizmlarning yetishmasligi kabi muammolar ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, maqolada ushbu muammolarni zamonaviy innovatsion texnologiyalar yordamida bartaraf etish strategiyalari taklif etiladi. Yashil logistikaning joriy etilishi O‘zbekiston uchun ekologik barqarorlik va iqtisodiy samaradorlikni birlashtirish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: Yashil logistika, innovatsion texnologiyalar, ekologik barqarorlik, transport infratuzilmasi, chiqindilarni kamaytirish, raqamlashtirish, karbon izini kamaytirish, barqaror rivojlanish, logistika zanjiri, energiya samaradorligi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные проблемы формирования системы зелёной логистики в Узбекистане. Анализируются вопросы, связанные с недостаточным учётом экологических стандартов, устареванием транспортной инфраструктуры, слабо развитой цифровизацией и отсутствием эффективных механизмов снижения отходов. Особое внимание уделено инновационным стратегиям решения этих проблем с использованием

современных технологий. Внедрение зелёной логистики открывает для Узбекистана возможности достижения экологической устойчивости при сохранении экономической эффективности.

Ключевые слова: Зелёная логистика, инновационные технологии, экологическая устойчивость, транспортная инфраструктура, сокращение отходов, цифровизация, снижение углеродного следа, устойчивое развитие, логистическая цепочка, энергоэффективность.

Abstract: This article analyzes the key challenges in the development of green logistics in Uzbekistan. The paper focuses on issues such as insufficient consideration of environmental standards, outdated transport infrastructure, limited digitalization, and the lack of effective waste reduction mechanisms. Furthermore, the article proposes innovative strategies to overcome these problems through the application of modern technologies. The implementation of green logistics offers Uzbekistan a unique opportunity to achieve environmental sustainability while maintaining economic efficiency.

Keywords: Green logistics, innovative technologies, environmental sustainability, transport infrastructure, waste reduction, digitalization, carbon footprint reduction, sustainable development, supply chain, energy efficiency.

KIRISH

Bugungi global iqtisodiy muhitda logistika sohasining ekologik o'Ichovi tobora dolzarb masalaga aylanmoqda. **Yashil logistika** – bu nafaqat yuk tashish va taqsimot tizimlarini samarali tashkil etish, balki ular orqali atrof-muhitga salbiy ta'sirni minimallashtirishga qaratilgan konseptual yondashuvdir. Boshqacha aytganda, yashil logistika – bu iqtisodiyot va ekologiyaning uyg'unligidir: energiya tejash,

chiqindilarni kamaytirish, karbon izini qisqartirish va resurslarni oqilona boshqarish uning asosiy tamoyillaridir.

Logistika va Yashil Logistika: Asosiy Farqlar¹

Ko'rsatkich	An'anaviy logistika	Yashil logistika
Asosiy maqsad	Tez, arzon va samarali yetkazib berish	Ekologik xavfsizlikni ta'minlagan holda yetkazib berish
E'tibor markazi	Xarajatni qisqartirish va vaqtni tejash	Chiqindilarni kamaytirish va uglerod izini nazorat qilish
Transport vositalari	Har qanday mavjud transport	Ekologik toza transport (elektro, gidrojen, EV va boshqalar)
Energiya sarfi	Neft va gaz asosida	Qayta tiklanadigan energiya manbalari jalb etiladi
Omborxonalar boshqaruvi	Faqat saqlash va tarqatish uchun	Energiya tejamkor omborlar (quyosh panelli, sovutishda innovatsiyalar)
Atrof-muhitga ta'siri	Ifloslanish ko'rsatkichlari hisobga olinmaydi	Chiqindi, CO ₂ , zararli gazlar monitoringi olib boriladi
Qonunchilik va standartlar	Minimal ekologik talablarga amal qilinadi	Ekologik sertifikatlar, ISO 14001, yashil standartlar
Kelajakdagi vazifasi	Logistika zanjirini optimallashtirish	Logistika zanjirini ekologik jihatdan transformatsiya qilish

¹ Muallif ishlanmasi.

BMT, Jahon Banki, Xalqaro Energetika Agentligi (IEA) va Yevropa Ittifoqi kabi xalqaro tashkilotlar so‘nggi yillarda yashil logistika bo‘yicha qator qarorlar va rezolyutsiyalar qabul qilmoqda. Jumladan, 2021-yilda qabul qilingan BMT Barqaror transport bo‘yicha global harakat rejasida yashil logistika alohida ustuvor yo‘nalish sifatida qayd etilgan. Bu hujjatlar davlatlardan transport va logistika tizimlarini uglerod neytral darajaga olib chiqishni talab qilmoqda.

O‘zbekistonda ham bu borada muhim bosqichlar boshlandi. 2022-yil 4-noyabrda Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan PQ-408-sonli qaror ("Transport-logistika tizimini modernizatsiya qilish va raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida") ushbu yo‘nalishda asosiy huquqiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Qarorda transport-logistika sohasini raqamlashtirish, energiya tejoyvchi texnologiyalar joriy etish va ekologik xavfsizlik masalalari alohida ta’kidlangan. Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati va Qonunchilik palatasida 2023-yil iyun oyida bo‘lib o‘tgan "Yashil iqtisodiyot va barqaror transport" mavzusidagi parlament eshituvida, birinchi marta yashil logistika masalasi rasmiy kun tartibiga chiqarildi. Ushbu eshituvda Tashqi savdo va transport vazirligi, Ekologiya vazirligi va "UzAuto Motors", "Uzbekistan Railways" kabi yirik kompaniyalar tomonidan yashil logistika bo‘yicha aniq takliflar kiritildi. Shu jihatdan, O‘zbekiston uchun yashil logistika nafaqat ekologik zarurat, balki iqtisodiy va strategik ehtiyojga aylanmoqda. Hozirgi bosqichda bu yo‘nalishda innovatsion texnologiyalarni jalb etish va xalqaro tajribani o‘rganish asosiy vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Yashil logistika bugungi global iqtisodiy tizimda ekologik xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlashning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Xalqaro miqyosda yashil logistika bo‘yicha qator nazariy yondashuvlar ishlab

chiqilgan bo‘lib, ularning asosiy maqsadi ta‘minot zanjirida atrof-muhitga ta‘sirni kamaytirishdir.

Srivastava (2007) yashil logistika tushunchasini keng yoritib, uni transport, saqlash, qayta ishlash va yetkazib berish jarayonlarida ekologik mezonlarga amal qilish deb ta‘riflagan. U yashil logistikani resurslarni tejash, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash bilan bog‘liq harakatlar majmuasi sifatida ko‘radi.

Dekker va hammualliflar (2012) esa yashil logistikaning ikki asosiy tarkibiy qismi – ekologik transport va qayta ishlash logistikasi yo‘nalishlarini ajratib ko‘rsatgan. Tadqiqotlarda chiqindilarni kamaytirish, uglerod izini qisqartirish va transport jarayonlarini optimallashtirishga alohida e‘tibor beriladi.

Rogers va Tibben-Lembke (1999) yashil logistikaning asosiy maqsadlaridan biri sifatida qayta foydalanish va resurslarni aylantirib ishlatish konsepsiyasini ilgari surgan. Ular logistika zanjirining har bir bo‘g‘inida ekologik javobgarlik mexanizmlarini joriy etishni tavsiya etadi.

Xalqaro tashkilotlar ham bu borada qator muhim hujjatlar va tashabbuslarni ilgari surmoqda. BMTning "Barqaror Transport" bo‘yicha Global Harakat Rejasi (2021), Jahon Bankining "Green Supply Chain" konsepsiyasi (2021) va Xalqaro Energetika Agentligi (IEA) ning "Logistika va uglerod emissiyasini kamaytirish" bo‘yicha yo‘riqnomalari yashil logistika bo‘yicha asosiy manbalardan hisoblanadi. Bu hujjatlar global transport tizimlarini uglerod neytral qilishni maqsad qilgan.

O‘zbekiston tajribasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, bu yo‘nalishda ilmiy izlanishlar endigina boshlangan bo‘lsa-da, muhim qadamlar qo‘yilmoqda. R. B. Yuldashev (2021) yashil iqtisodiyot va logistika integratsiyasi bo‘yicha tadqiqotlar olib borib, transport tizimida ekologik transformatsiyani zarurligini asoslab bergan.

Sh. T. Berdimurodov (2022) esa logistika tizimida raqamlashtirish orqali chiqindilarni kamaytirish va uglerod izini qisqartirish bo'yicha takliflar bergan. Uning tadqiqotlarida logistika jarayonlarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali ekologik xavfsizlikni oshirish muhim deb ko'rsatilgan. Shuningdek, A. Karimov (2023) tomonidan yashil omborxonalar konsepsiyasi o'rganilgan va energiya samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy asoslar ishlab chiqilgan.

Normativ-huquqiy jihatdan esa, 2022-yil 4-noyabrda qabul qilingan PQ-408-sonli Prezident qarori va 2019-yildagi PQ-4477-sonli qarorda yashil iqtisodiyot va barqaror transport masalalari ilgari surilgan. 2023-yil iyun oyida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatida o'tkazilgan "Yashil iqtisodiyot va barqaror transport" mavzusidagi parlament eshituvlarida yashil logistika bo'yicha qator takliflar ilgari surildi. Ushbu majlisda Tashqi savdo vazirligi, Ekologiya vazirligi va yirik logistika kompaniyalari vakillari ishtirok etib, yashil logistika rivoji uchun zarur bo'lgan huquqiy va texnologik takliflarni taqdim etdilar.

TADQIQOT METADALOGIYASI

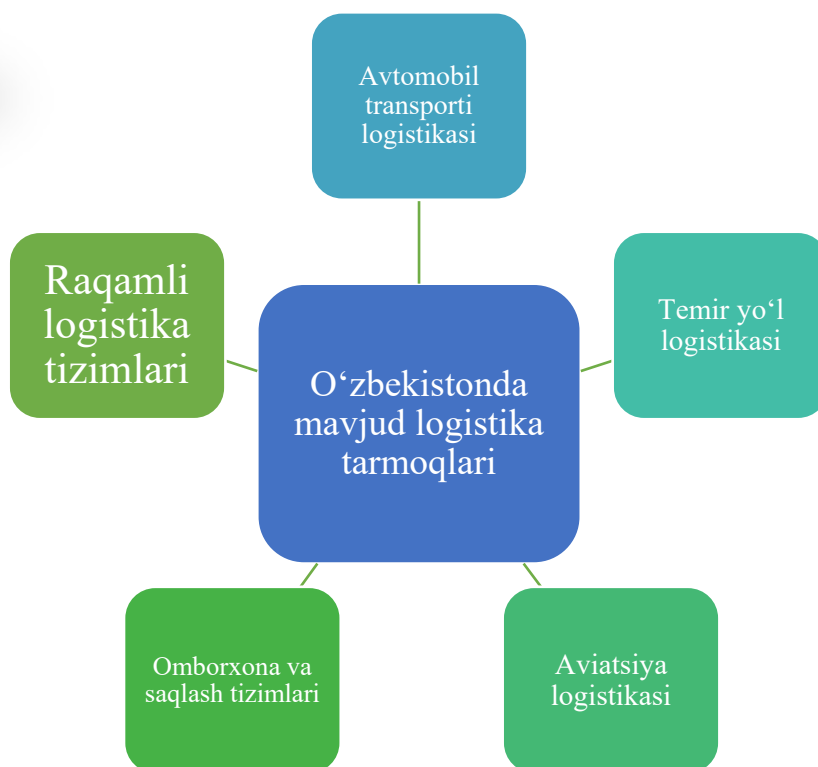
Mavzuni ilmiy o'rganish, statik tahlillar, mantiqiylik, tahlil va tadqiq etish jarayonida turli xil adabiyotlar va maqolalar tahlilidan foydalanilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bugungi kunda O'zbekistonda logistika tarmoqlari iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchlaridan biri sifatida faoliyat yuritmoqda. Mamlakatimizda mavjud logistika tizimi asosan an'anaviy shaklda ishlaydi va quyidagi asosiy yo'nalishlardan iborat: avtomobil transporti logistikasi, temir yo'l logistikasi, aviatsiya logistikasi, omborxonalar xo'jaligi va raqamli logistika xizmatlari. Ushbu tizimlar iqtisodiy samaradorlikni ta'minlab kelayotgan bo'lsa-da, ekologik jihatdan hali yetarli darajada optimallashtirilmagan.

O'zbekistonda mavjud logistika tarmoqlari²

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda yuk tashish hajmining qariyb 85 foizi avtomobil transporti hissasiga to'g'ri keladi. Bu esa atmosferaga chiqarilayotgan karbon gazlari miqdorini keskin oshirishga sabab bo'lmoqda. Temir yo'l transportida chiqindilar darajasi nisbatan past bo'lsa-da, bu sohada ham energiya tejamkor texnologiyalar yetarlicha joriy etilmagan. Aviatsiya logistikasi esa yuqori uglerod chiqindilari bilan eng ekologik xavfli tarmoqlardan biri sifatida qolmoqda. Omborxon xo'jaligi sohasida energiya samaradorligi past bo'lgan eski infratuzilma mavjud bo'lib, bu ham yashil logistika prinsiplari bilan mos kelmaydi³. Shuningdek, raqamlashtirish darajasining sustligi logistika jarayonlarida resurslar va vaqtni tejash imkoniyatlarini to'liq ochib bermayapti.

Ushbu holatlarni hisobga olib, O'zbekiston logistika tizimini yashil logistikaga transformatsiya qilish zarurati dolzarb masalaga aylanmoqda. Bu jarayonni amalga

² Muallif ishlanmasi.

³ Turaev, Sh., & Sattorov, A. (2022). Yashil logistika va uning iqtisodiy ahamiyati. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 3(2), 112–119.

oshirish uchun birinchi navbatda ekologik transport parkini shakllantirish lozim. Elektro yuk mashinalari, gaz-metan yoqilg'isida ishlaydigan transport vositalari va gidrojen asosida harakatlanadigan texnikalar joriy etilishi transportdan chiqadigan zararli gazlar miqdorini keskin kamaytirishi mumkin. Bunda mahalliy ishlab chiqaruvchilar, xususan, "UzAuto Motors" va "SamAuto" kabi korxonalarni ekologik toza transport ishlab chiqarishga rag'batlantirish zarur.

Shuningdek, temir yo'llar tizimini ham zamonaviylashtirish muhim. Elektr energiyasida ishlovchi ekologik lokomotivlar va energiya tejamkor vagonlar joriy etish orqali bu tarmoqning ekologik ko'rsatkichlari yaxshilanishi mumkin. Omborxonada xo'jaligida esa quyosh panellari o'rnatish, ekologik sovutish tizimlariga o'tish va smart-ombor texnologiyalarini keng qo'llash kerak bo'ladi.

Yana bir muhim yo'nalish bu – raqamlashtirish. Logistika tizimida GPS monitoringi, sun'iy intellekt asosida yo'nalishlarni optimallashtirish, elektron yuk hujjatlari va elektron billing tizimlari orqali qog'oz sarfini kamaytirish yashil logistikaning muhim tarkibiy qismidir⁴.

Bundan tashqari, qayta ishlash va chiqindilarni boshqarish logistikasi ham O'zbekiston sharoitida alohida e'tibor talab qiladi. Qadoqlash materiallarini qayta ishlash, chiqindilarni ajratib yig'ish va utilizatsiya qilish bo'yicha logistika tizimlari yo'lga qo'yilishi kerak. Bu nafaqat ekologik xavfsizlikni oshiradi, balki iqtisodiy jihatdan ham tejamkorlik beradi. O'zbekiston logistika tizimini yashil logistikaga o'tkazish bugungi kunning dolzarb talablaridan biri hisoblanadi. Bu nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi, balki mamlakatning xalqaro logistika bozoridagi raqobatbardoshligini oshiradi. Shu bois, mavjud logistika tarmoqlarini ekologik

⁴ Xitoy Xalq Respublikasi Transport va Logistika Vazirligi. (2021). *China Green Logistics Development Report 2021*. Beijing.

talablarga mos ravishda yangilash, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va xalqaro standartlarga mos strategiyalar ishlab chiqish O'zbekiston uchun strategik vazifadir.

O'zbekistonda logistika tashkilotlari ro'yxati⁵

№	Tashkilot/Kompaniya nomi	Yo'nalish	Izoh
1	O'zbekiston Temir Yo'llari AJ	Temir yo'l logistikasi, yuk tashish	Davlat kompaniyasi, yuk tashish va terminal xizmatlari
2	Uzbekiston Pochtasi AJ	Pochta-logistika, ichki xalqaro yuk tashish	Davlat pochta, logistika xizmatlari
3	UzAuto Trans MChJ	Avtotransport logistikasi	Avtomobil yuk tashish, maxsus transport xizmatlari
4	Toshkent Xalqaro Logistika Markazi (TILM)	Multimodal logistika omborxona xizmati	Markaziy logistika terminali
5	Uzbekistan Airways Cargo	Havo yuk tashish (Cargo)	Aviatsiya logistika, xalqaro yuk tashish
6	ASIA TRANS LOGISTICS	Multimodal logistika ekspeditsiya	Xalqaro va ichki yuk tashish
7	OZLOGISTICS	Yuk tashish, bojxona xizmatlari	Avto, temir yo'l va dengiz logistikasi
8	Global Logistics Group (GLG)	Temir yo'l va avtomobil logistika	Multimodal yuk tashish xizmatlari
9	Orient Logistics	Ekspeditorlik, bojxona xizmati	Ombor va transport xizmati

⁵ Muallif ishlanmasi.

№	Tashkilot/Kompaniya no	Yo'nalish	Izoh
10	Interlogistika LLC	Yuk tashish, omborxonalar va xizmatlari	Xalqaro ekspeditsiya
11	Feronex Logistics	Yuk tashish va logistika	Transport-logistika xizmatlari
12	Smart Logistics	Raqamli logistika, yo'nalishni optimallashtirish	Texnologik logistika xizmatlari
13	Asia Freight Logistics	Avto va temir yo'l logistika	Import-eksport yuk tashish
14	DHL Uzbekistan	Ekspress yuk tashish, xalqaro logistika	Xalqaro yirik logistika kompaniyasi
15	UPS Uzbekistan	Xalqaro yuk tashish, pochta logistika	Global logistika kompaniyasi
16	Navoi Xalqaro Logistika Markazi (NLC)	Aviatsiya va yer yo'nalishi multimodal logistika	Yirik transport-logistika hub
17	Angren Logistics Center	Tranzit logistika va terminal xizmati	Markaziy Osiyo yo'nalishi uchun
18	Termez Cargo Center	Janubiy yo'nalish yuk tashish (Afg'oniston)	Strategik logistika markazi

O'zbekistonda logistika sohasini yashil logistikaga
o'tkazishdagi asosiy to'siqlar⁶

№	To'siq nomi	Tafsilotlar
1	Yuqori xarajatlar	Ekologik toza transport vositalari (elektro yuk mashinalari, gidrojen yoqilg'ili texnika) juda qimmat. Mahalliy kompaniyalar hali bu texnologiyalarni keng sotib olish imkoniyatiga ega emas.
2	Energetik infratuzilmaning yetarli emasligi	Elektr yuk mashinalari uchun zarur bo'lgan quvvatlantirish stansiyalari, vodorod yoqilg'i zapravkalari O'zbekistonda deyarli yo'q. Bu yashil transportni keng joriy qilishni sekinlashtiradi.
3	Raqamlashtirish darajasining pastligi	Ko'plab logistika kompaniyalari hali ham qog'oz hujjatlar bilan ishlashda davom etmoqda. GPS, IoT va Big Data asosida optimallashtirish tizimlari keng joriy etilmagan.
4	Ekologik normativlarning sustligi	Ekologik standartlar va yashil logistika bo'yicha qat'iy qonunlar hozircha kuchli ishlamayapti. Rag'batlantirish mexanizmlari (soliq imtiyozlari, grantlar) yo'q yoki sust.
5	Transport parkining eskirganligi	Yuk tashish transportlarining 60-70 foizi eskirgan. Bu texnikalar ekologik talablarni bajara olmaydi va ularni yangilash katta sarmoya talab qiladi.
6	Kadrlar yetishmasligi	Yashil logistika bo'yicha maxsus bilimga ega mutaxassislar kam. Ekologik logistika bo'yicha ta'lim tizimi hali to'liq yo'lga qo'yilmagan.

⁶ Muallif ishlanmasi.

№	To'siq nomi	Tafsilotlar
7	Qayta ishlash tizimining rivojlanmaganligi	Logistika sohasida chiqindilarni ajratib yig'ish va qayta ishlash tizimi deyarli yo'q. Qadoqlash materiallari asosan bir martalik ishlatilmoqda.
8	Mahalliy ishlab chiqarishning cheklanganligi	Ekologik toza texnikalar, "yashil ombor" texnologiyalari, energiya samarador texnologiyalarni O'zbekistonda ishlab chiqarish darajasi juda past.
9	Tashqi bozorlarga qaramlik	Ko'plab logistika texnologiyalari va ekologik transportlar chetdan import qilinadi. Bu jarayon valyuta kursi va tashqi iqtisodiy siyosatlarga bog'liq.
10	Insonlar ongining sustligi	Ko'plab kompaniyalar va rahbarlar hali yashil logistika falsafasini to'liq anglab yetmagan. Ekologik ongni oshirish uchun keng targ'ibot ishlari kerak.

Yashil logistikaga o'tishning O'zbekiston iqtisodiy ko'rsatkichlariga ta'siri⁷

Yo'nalish	Musbat ta'sirlar	Muqarrar vaqtinchalik salbiy ta'sirlar
1. Ishlab chiqarish va xarajatlar	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Energiya samaradorligi oshadi – yoqilg'i va elektr energiyasi sarfi kamayadi. 	<ul style="list-style-type: none"> ▼ Yashil texnologiyalarga dastlabki sarmoya juda yuqori.

⁷ Muallif ishlanmasi.

Yo‘nalish	Musbat ta’sirlar	Muqarrar vaqtinchalik salbiy ta’sirlar
	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Logistika jarayonlari raqamlashtirilgani sababli samaradorlik ortadi. 	<ul style="list-style-type: none"> ▼ Import qilingan ekologik texnikalar qimmatga tushadi.
<p>2. Tashqi savdo va eksport</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Yashil standartlarga mos kelgan transport va mahsulotlar Yevropa Ittifoqi, Yaponiya va Janubiy Koreya bozorlariga chiqish uchun eshik ochadi. ◆ “Carbon Border Tax” kabi ekologik soliq to‘lovlaridan qochish imkoni paydo bo‘ladi. 	<ul style="list-style-type: none"> ▼ Yashil sertifikatdan o‘tish uchun qo‘shimcha xarajatlar talab qilinadi. ▼ Logistika zanjirlarini qayta qurish vaqt oladi.
<p>3. Investitsiyalar va yangi ish o‘rinlari</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Yashil infratuzilma (quvvatlantirish stansiyalari, smart omborlar) qurilishi yangi ish o‘rinlarini yaratadi. ◆ Xalqaro moliya institutlari (Jahon banki, AIIB, ADB) yashil logistika loyihalarini moliyalashtirishga tayyor. 	<ul style="list-style-type: none"> ▼ Eski texnikalarning bosqichma-bosqich ishdan chiqarilishi vaqtincha ishsizlikka olib kelishi mumkin.
<p>4. Mahsulot narxi va ichki bozor</p>	<ul style="list-style-type: none"> ◆ Uzoq muddatda logistik xarajatlar pasayib, mahsulot narxlari barqarorlashadi. ◆ Raqobatbardoshlik oshadi. 	<ul style="list-style-type: none"> ▼ O‘tish davrida xarajatlar oshgani sababli ayrim tovarlar narxi ko‘tarilishi mumkin.

Yo‘nalish	Musbat ta’sirlar	Muqarrar vaqtinchalik salbiy ta’sirlar
5. Turizm va logistika brendi	<ul style="list-style-type: none">◆ Yashil logistika yurtning xalqaro imijini yaxshilaydi.◆ Barqaror transport tizimi turizm logistikasi samaradorligini oshiradi.	<ul style="list-style-type: none">▼ Davlat budjetidan qo‘shimcha sarmoyalar ajratilishi talab qilinadi.

O‘zbekistonning yashil logistika sari bosqichma-bosqich harakati mamlakat iqtisodiy ko‘rsatkichlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi muqarrar. Bu jarayon qisqa muddatda muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqarsa-da, uzoq muddatda iqtisodiy barqarorlik va ekologik xavfsizlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Birinchidan, yashil logistika tizimiga o‘tish ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish xarajatlariga bevosita ta’sir qiladi. Elektr yuk mashinalari, gidrojen yoqilg‘ili transport vositalari va energiya tejamkor omborxonalar joriy etilishi orqali yoqilg‘i va elektr energiyasining sarfi kamayadi. Shu bilan birga, raqamlashtirish va sun’iy intellekt asosida yo‘nalishlarni optimallashtirish logistika jarayonlarining samaradorligini oshiradi. Biroq, bu transformatsiya dastlab katta moliyaviy sarmoyani talab etadi. Texnik bazani yangilash, ekologik standartlarga moslashish uchun mahalliy kompaniyalarga yangi texnologiyalar xarid qilish zarur bo‘ladi, bu esa qisqa muddatda xarajatlar oshishiga olib keladi.

Ikkinchidan, yashil logistika O‘zbekistonning tashqi savdo va eksport salohiyatini kengaytiradi. Bugungi kunda dunyo bozorlarida ekologik standartlar asosida ishlab chiqarilgan va yetkazib berilgan mahsulotlarga bo‘lgan talab ortib

bormoqda. Xususan, Yevropa Ittifoqining "Uglerod chegarasi solig'i" (Carbon Border Tax) kabi ekologik bojlar amaliyoti yaqin kelajakda kuchayadi. Shu sababli, ekologik jihatdan toza logistika zanjiri O'zbekiston mahsulotlarini xalqaro bozorda raqobatbardosh qiladi. Biroq bu yo'lda ham qo'shimcha sertifikatlash xarajatlari va logistika infratuzilmasini qayta qurish ehtiyoji mavjud.

Uchinchidan, yashil logistikaning joriy etilishi yangi ish o'rinlari yaratish va investitsiya oqimlarini jalb qilish imkonini beradi. Yashil infratuzilma – quvvatlantirish stansiyalari, "aqlli omborlar", qayta ishlash markazlari qurilishi orqali yangi iqtisodiy yo'nalishlar shakllanadi. Bu esa ish bilan ta'minlash ko'rsatkichlarini yaxshilaydi. Bunda xalqaro moliya institutlari, xususan, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki va Osiyo infratuzilma investitsiyalari banki (AIIB) kabi tashkilotlar yashil logistika loyihalarini moliyalashtirishga tayyor ekanliklarini bildirgan. Biroq eski texnikalarning bosqichma-bosqich ishdan chiqarilishi vaqtincha ayrim ijtimoiy salbiy oqibatlarga – masalan, malakasiz ishchilar uchun ishsizlikka olib kelishi mumkin⁸.

To'rtinchidan, mahsulot narxi va ichki bozor barqarorligiga ta'sir qiluvchi omillar ham mavjud. Yashil logistika jarayonlari uzoq muddatda logistik xarajatlarni kamaytiradi va mahsulot narxini barqarorlashtiradi. Bu, ayniqsa, ichki bozor uchun ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Biroq, o'tish davrida ekologik texnologiyalarga sarmoya ko'payishi sababli ayrim mahsulotlarning narxi vaqtincha oshishi mumkin.

Beshinchidan, yashil logistika mamlakatning xalqaro imijini yaxshilaydi. Ekologik toza transport va barqaror yetkazib berish tizimlari O'zbekistonni ekologik

⁸ BMT Yevropa Iqtisodiy Komissiyasi (UNECE). (2021). *Sustainable and Green Logistics Guidelines*. Geneva.

barqarorlik tamoyillariga sodiq davlat sifatida namoyon etadi. Bu esa nafaqat logistika, balki turizm va boshqa iqtisodiy sohalarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bugungi global iqtisodiy muhitda yashil logistika masalasi nafaqat ekologik, balki strategik iqtisodiy muammo sifatida ko'rilmoqda. Rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar barqaror logistika tizimlari orqali nafaqat transport va yetkazib berish zanjirlarini optimallashtirmoqda, balki karbon izi va atrof-muhitga zararli ta'sirni ham kamaytirmoqda. O'zbekiston ham bu jarayondan chetda qolmasligi lozim. Aks holda, xalqaro bozorlar talablariga javob bermaslik, ekologik bojlar va tariflar tahdidi ostida qolish ehtimoli oshadi.

O'zbekistonning bugungi logistika tizimi ko'p jihatdan an'anaviy usullarga asoslangan bo'lib, transport parkining eskirganligi, energiya infratuzilmasining cheklanganligi, raqamlashtirish darajasining pastligi va ekologik me'yorlarning sustligi kabi muammolar mavjud. Shu bois, mamlakatda yashil logistikaga o'tish bir vaqtning o'zida ekologik barqarorlik va iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirish uchun zaruriy shartga aylangan.

Dunyo tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, yashil logistika modeli nafaqat tabiatni asrash, balki iqtisodiy yuksalish uchun ham xizmat qiladi. Jumladan, Germaniya "Green Logistics Action Plan" orqali transport va logistika infratuzilmasini to'liq ekologik transformatsiya qilgan bo'lsa, Janubiy Koreya "Eco-Friendly Logistics Hub" konsepsiyasi orqali ombor va logistika markazlarining yashil energiyaga o'tishini ta'minlamoqda. Xitoy esa "Smart & Green Logistics" modeli asosida raqamli texnologiyalar va ekologik transportni integratsiya qilgan. O'zbekiston uchun bu tajribalar mukammal yo'l xaritasi vazifasini o'taydi.

Shu asosda, O‘zbekiston logistika sohasini yashil logistikaga o‘tkazish uchun quyidagi strategik yo‘nalishlarni ishlab chiqishi maqsadga muvofiq:

1. Transport parkini modernizatsiya qilish – Elektro yuk mashinalari, gaz-metan va gidrojen yoqilg‘isida harakatlanuvchi transport vositalarini joriy etish zarur. Bu orqali transportdan chiqadigan zararli gazlar miqdorini sezilarli darajada kamaytirish mumkin.
2. Energiya infratuzilmasini rivojlantirish – Elektr yuk mashinalari va vodorod transportlari uchun quvvatlantirish stansiyalarini kengaytirish kerak. Bu yo‘nalishda Germaniya va Norvegiya tajribasi o‘rnak bo‘lishi mumkin.
3. Omborxonalar va logistika markazlarini “yashillashtirish” – Quyosh panellari, ekologik sovutish tizimlari va smart-ombor texnologiyalarini joriy etish orqali logistikadagi energiya sarfini kamaytirish zarur.
4. Raqamlashtirish va IoT texnologiyalarini joriy etish – Transport monitoringi, blokcheyn asosida yuk harakatini nazorat qilish, yo‘nalishlarni optimallashtirish tizimlari ishlab chiqilishi kerak.
5. Qayta ishlash va chiqindilar logistikasi tizimini yaratish – Qadoqlash materiallarini qayta ishlash va chiqindilarni ajratib yig‘ish logistika tizimining ajralmas qismiga aylanishi lozim.
6. Ekologik normativlarni kuchaytirish va iqtisodiy rag‘batlantirish – Yashil logistika bo‘yicha soliq imtiyozlari, subsidiyalar va ekologik sertifikatlash tizimini joriy qilish zarur.
7. Kadrlar tayyorlash va ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish – Oliy ta’lim muassasalarida yashil logistika bo‘yicha maxsus mutaxassislar tayyorlash, ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish zarur.

8. Xalqaro hamkorlik va moliyalashtirish mexanizmlari – Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, AIIB kabi xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish orqali yashil logistika loyihalarini moliyalashtirishni yo‘lga qo‘yish lozim.

Bu yo‘nalishlarda ishlash orqali O‘zbekiston nafaqat ekologik xavfsizlikni ta‘minlaydi, balki iqtisodiyotning yangi barqaror modelini shakllantiradi. Yashil logistika milliy iqtisodiyotning innovatsion tarmog‘i sifatida O‘zbekistonning global savdodagi raqobatbardoshligini oshiradi, eksport salohiyatini kengaytiradi va xalqaro standartlarga mos infratuzilmani yaratishga xizmat qiladi.

Shu bois, O‘zbekiston uchun yashil logistikaga o‘tish nafaqat kelajak ehtiyoji, balki bugungi kundagi iqtisodiy va ekologik barqarorlikning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Bu yo‘ldagi harakatlar muvofiqlashtirilgan, ilmiy asoslangan va xalqaro tajribaga tayangan holda olib borilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 4-noyabrdagi PQ–4089-son qarori. *Transport-logistika tizimini modernizatsiya qilish va xizmatlar eksportini oshirish strategiyasi.*
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 15-iyundagi PF–95-son Farmoni. *Atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha chora-tadbirlar.*
3. O‘zbekiston Respublikasi Transport Vazirligi. (2024). *Logistika xizmatlarini rivojlantirish bo‘yicha 2024–2030-yillar strategiyasi.* Toshkent.
4. Turaev, Sh., & Sattorov, A. (2022). Yashil logistika va uning iqtisodiy ahamiyati. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 3(2), 112–119.

5. Karimov, F., & Abdurahmonov, I. (2023). O‘zbekistonda barqaror transport tizimining rivojlanish tendensiyalari. *Transport va logistika ilmi*, 1(1), 45–55.
6. Golicic, S. L., & Smith, C. D. (2013). A Meta-Analysis of Environmentally Sustainable Supply Chain Management Practices and Firm Performance. *Journal of Supply Chain Management*, 49(2), 78–95.
7. Rodrigue, J-P., Slack, B., & Notteboom, T. (2020). *Green Logistics and Transportation: A Sustainable Supply Chain Perspective*. Springer.
8. Klumpp, M. (2018). Automation and Artificial Intelligence in Logistics: Impacts on Green Logistics and Sustainability. *Logistics*, 2(3), 27.
9. Mckinnon, A. (2016). Freight Transport Decarbonization. *International Transport Forum Discussion Papers*, OECD Publishing.
10. Xitoy Xalq Respublikasi Transport va Logistika Vazirligi. (2021). *China Green Logistics Development Report 2021*. Beijing.
11. Germaniya Federal Transport va Raqamlashtirish Vazirligi (BMVI). (2019). *Green Logistics Action Plan: Logistics for Sustainable Growth*. Berlin.
12. Korea Transport Institute (KOTI). (2020). *Eco-Friendly Logistics Hub Development in Korea*. Seoul.
13. Jahon Banki. (2022). *Greening the Logistics Sector in Emerging Economies: Policy Pathways and Investment Needs*. Washington D.C.
14. Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB). (2021). *Green Transport and Logistics Strategy for Asia*. Manila.
15. BMT Yevropa Iqtisodiy Komissiyasi (UNECE). (2021). *Sustainable and Green Logistics Guidelines*. Geneva.

**O‘ZBEKISTONDA YASHIL RAQAMLASHTIRISH
KONSEPSIYASI VA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA
TEXNOLOGIYALARINING EKOLOGIK
BARQARORLIKKA TA’SIRI**

Shoydulova Maftuna Zafar qizi
Denov tadbirkorlik va Pedagogika instituti
Iqtisodiyot yo‘nalishi 3-bosqich talabasi
iqtisod2005@gmail.com
+998 88 429 81 80

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonda yashil raqamlashtirish konsepsiyasining mohiyati va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) ekologik barqarorlikka ta’siri tahlil qilinadi. Raqamli transformatsiya jarayonlari nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki ekologik xavfsizlikni ham ta’minlashi lozim. Shu nuqtai nazardan, maqolada O‘zbekistonda AKT sohasida yashil texnologiyalarni joriy etish yo‘nalishlari, e-waste muammosi, energiya samaradorligini oshirish va qog‘ozsiz boshqaruv tizimlarining afzalliklari yoritiladi. Tadqiqot natijasida mamlakatda yashil raqamlashtirishning istiqbollari va dolzarb vazifalari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: Yashil raqamlashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ekologik barqarorlik, energiya samaradorligi, elektron chiqindilar, raqamli transformatsiya, qog‘ozsiz texnologiyalar, yashil IT, ekologik xavfsizlik, barqaror rivojlanish.

Аннотация: В данной статье рассматривается концепция "зелёной цифровизации" в Узбекистане и влияние информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) на обеспечение экологической устойчивости. Цифровая трансформация должна быть направлена не только на экономическую эффективность, но и на снижение негативного воздействия на окружающую среду. В статье анализируются направления внедрения "зелёных" технологий в ИКТ-секторе, проблемы электронных отходов, повышение

энергоэффективности и преимущества безбумажного управления. По итогам исследования определены перспективы и актуальные задачи по развитию "зелёной цифровизации" в стране.

Ключевые слова: Зелёная цифровизация, информационно-коммуникационные технологии, экологическая устойчивость, энергоэффективность, электронные отходы, цифровая трансформация, безбумажные технологии, зелёные ИКТ, экологическая безопасность, устойчивое развитие.

Abstract: This article examines the concept of green digitalization in Uzbekistan and analyzes the impact of information and communication technologies (ICT) on environmental sustainability. Digital transformation should focus not only on economic efficiency but also on minimizing ecological risks. The study explores the implementation of green technologies in the ICT sector, the challenges of electronic waste management, the improvement of energy efficiency, and the benefits of paperless governance. The research identifies the main prospects and urgent tasks for advancing green digitalization in Uzbekistan.

Keywords: Green digitalization, information and communication technologies, environmental sustainability, energy efficiency, electronic waste, digital transformation, paperless technologies, green ICT, ecological safety, sustainable development.

KIRISH

Bugungi global raqamli inqilob insoniyat oldida yangi mas'uliyatli savolni qo'ymoqda: **raqamlashtirish jarayonlari ekologiyani qanday himoya qiladi?** Shu bois, **yashil axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (yashil AKT)** tushunchasi ilm-fan va amaliyotda tobora muhim o'rin egallamoqda. Yashil AKT – bu ekologik xavfsiz, energiya samarador va atrof-muhitga kam zarar yetkazadigan

raqamli texnologiyalar tizimidir. U nafaqat iqtisodiy o‘shish, balki barqaror rivojlanishning ham asosi hisoblanadi.

AKT va Yashil AKT⁹

Ko‘rsatkich	AKT	Yashil AKT (Green ICT)
Maqsad	Axborotni tez va samarali boshqarish	Texnologiyalarni ekologik javobgarlik bilan ishlatish
Energiya sarfi	E’tibor bermaydi	Energiya samaradorlikni ustuvor qiladi
Elektron chiqindilar (e-waste)	E’tibor yetarli emas	Chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash
Ekologik xavfsizlik	Ikkinchi darajada ko‘riladi	Asosiy vazifa
Foydalanish sohasi	Har qanday raqamli texnologiyalar	Atrof-muhitni himoya qiladigan AKT tizimlari

Yashil raqamlashtirish va An’anaviy raqamlashtirish¹⁰

Ko‘rsatkich	Raqamlashtirish	Yashil raqamlashtirish
Maqsad	Jarayonlarni raqamli ko‘rinishga o‘tkazish	Jarayonlarni raqamlashtirish + ekologik barqarorlik
Energiya sarfi	E’tibor bermaydi	Tejamkorlik va energiya samaradorlikni hisobga oladi

⁹ Muallif ishlanmasi.

¹⁰ Muallif ishlanmasi.

Ko'rsatkich	Raqamlashtirish	Yashil raqamlashtirish
Elektron chiqindilar	Nazorat qilinmaydi	Qayta ishlash va chiqindini kamaytirish
Ekologik xavfsizlik	Muhim emas	Asosiy mezonlardan biri
Natija	Qulaylik va tezlik	Qulaylik, tezlik + ekologik xavfsizlik

Xalqaro miqyosda BMT, Jahon Banki va OECD kabi tashkilotlar **yashil raqamlashtirish va yashil logistika bo'yicha qarorlar va yo'riqnomalar** ishlab chiqmoqda. 2021-yilda Yevropa Komissiyasi tomonidan qabul qilingan "**Green Digital Transformation Roadmap**" shular jumlasidandir. Unda raqamli texnologiyalar orqali karbon izini kamaytirish va e-waste muammosini hal qilish asosiy yo'nalish sifatida belgilangan.

O'zbekiston ham bu borada qat'iy choralar ko'rmoqda. **2023-yil 14-dekabrda Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida o'tkazilgan raqamlashtirish bo'yicha yig'ilishda** ekologik xavfsiz raqamli texnologiyalarni joriy etish, davlat xizmatlarida qog'ozdan voz kechish va "yashil texnologiyalar"ga o'tish masalalari ko'rib chiqildi. Shu yig'ilishda **Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi, Ekologiya vazirligi hamda Innovatsion rivojlanish agentligi** tomonidan yashil AKTni joriy etish bo'yicha takliflar berildi.

Bundan tashqari, **2022-yil 4-avgustdagi PQ-340-sonli Prezident qarori va 2023-yil 3-fevraldagi "Yashil makon" tashabbusi** O'zbekistonda ekologik xavfsiz iqtisodiyotni shakllantirish uchun huquqiy zamin yaratdi.

Mazkur maqolada O‘zbekistonda yashil raqamlashtirish va AKT konsepsiyasining nazariy asoslari, xalqaro tajriba va milliy tashabbuslar tahlil qilinadi hamda istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlari aniqlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

So‘nggi o‘n yillikda raqamlashtirish insoniyat taraqqiyotining asosiy drayveri sifatida maydonga chiqdi. Biroq zamonaviy texnologiyalar inson hayotini yengillashtirish bilan birga, ekologik muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Server markazlarining energiya sarfi, ma’lumotlar uzatish tizimlarining elektr quvvatiga bo‘lgan ehtiyoji va elektron chiqindilar hajmining ortishi bu muammoning asosiy tarkibiy qismlaridir. Shu sabab, ilmiy doiralarda va amaliy sohaga yo‘naltirilgan siyosatlarda **“yashil axborot-kommunikatsiya texnologiyalari” (yashil AKT)** tushunchasi shakllanib, alohida ilmiy yo‘nalish sifatida rivojlanmoqda.

Yashil AKT – bu ekologik jihatdan mas’uliyatli raqamlashtirish bo‘lib, u raqamli texnologiyalarni qo‘llash jarayonida atrof-muhitga yetkaziladigan zararlarni minimallashtirishni maqsad qiladi. Bu konsepsiya energiya tejankor qurilmalar, qayta tiklanadigan energiya manbalari bilan ishlovchi data markazlar, e-waste boshqaruvi va qog‘ozsiz texnologiyalarni rivojlantirishni o‘z ichiga oladi.

Xalqaro miqyosda bu yo‘nalish bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. **Hilty va Aebischer (2015)** tomonidan olib borilgan tadqiqotda AKTning ekologik salohiyati ikki qirrali ekanligi ta’kidlanadi: texnologiyalar resurslardan samarali foydalanishni rag‘batlantirsa-da, ular noto‘g‘ri boshqarilganda ekologik muammolarni yanada chuqurlashtirishi mumkin [Hilty & Aebischer, 2015].

Global e-Sustainability Initiative (GeSI, 2021) esa o‘zining "Digital with Purpose" hisobotida raqamli texnologiyalar orqali global karbon izini 2030-yilgacha

20 foizga kamaytirish mumkinligini ko'rsatadi, biroq bu faqatgina yashil AKT amaliyotlari keng qo'llangandagina amalga oshadi¹¹.

Xalqaro Telekommunikatsiya Ittifoqi (ITU) tomonidan e'lon qilingan **"Green ICT Standards" (2022)** hujjatlarida esa ekologik xavfsiz raqamli infratuzilmani yaratish bo'yicha global standartlar belgilab berilgan. **OECD (2020)** hisobotida esa raqamlashtirishning ekologik oqibatlarini hali to'liq baholanmaganligi va ko'pchilik davlatlarda bu yo'nalishda siyosiy strategiya yetishmasligi alohida ta'kidlangan¹².

O'zbekiston ham bu global jarayondan chetda qolmayapti. Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyot va ekologik xavfsizlikni uyg'unlashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. **2022-yil 4-avgustdagi PQ-340-son Prezident qarori** va **2023-yil 3-fevraldagi "Yashil makon" tashabbusi** O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonini tezlashtirishni ko'zda tutadi.

Milliy ilmiy doirada ham bu mavzu tadqiq etilmoqda. **S. Axmedova (2023)** tomonidan o'tkazilgan tahliliy tadqiqotda O'zbekiston sharoitida yashil AKT joriy etish zarurligi asoslab berilgan. Muallif AKT infratuzilmasining energiya samaradorligini oshirish, davlat xizmatlarida qog'ozdan voz kechish va elektron chiqindilarni boshqarish mexanizmlarini taklif qiladi.

2023-yil 14-dekabr kuni Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida o'tkazilgan yig'ilishda ham aynan shu masalalar – raqamli texnologiyalarni ekologik xavfsizlik bilan uyg'unlashtirish, yashil AKT konsepsiyasini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish bo'yicha alohida topshiriqlar berildi. Bu yig'ilishda **Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi, Ekologiya va iqlim o'zgarishi vazirligi hamda Innovatsion rivojlanish agentligi** tomonidan aniq takliflar berildi¹³.

¹¹ European Commission (2022). "Green Digital Transformation Strategy of the EU". Brussels.

¹² Hilty, L. M. & Aebischer, B. (2015). "ICT Innovations for Sustainability". Springer.

¹³ Karimov, B. & Abdurahmonova, S. (2022). "O'zbekistonda raqamli transformatsiya va ekologik barqarorlik". "Iqtisodiyot va innovatsiyalar" jurnali, №4, 45–52.

Shuningdek, **BMTning 2030-yil Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG)** doirasida ham ekologik toza logistika va raqamli infratuzilmalarni rivojlantirish alohida yo‘nalish sifatida belgilangan.

TADQIQOT METADALOGIYASI

Mavzuni ilmiy o‘rganish, statik tahlillar, mantiqiylik, tahlil va tadqiq etish jarayonida turli xil adabiyotlar va maqolalar tahlilidan foydalanilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar jadal rivojlanmoqda. Ammo bu jarayonning ekologik oqibatlari ham bor: dunyo bo‘yicha 2023-yilda 62 million tonna elektron chiqindi (e-waste) hosil bo‘ldi va bu raqam har yili o‘rtacha 3-4% ga oshib bormoqda (The Global E-Waste Monitor, 2024). AKT infratuzilmasining energiya iste‘moli esa dunyo miqyosida yiliga **3% o‘sish** sur‘atini ko‘rsatmoqda.

O‘zbekistonda ham AKT sektori jadallik bilan kengaymoqda. Davlat statistika qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2024-yil oxirida mamlakatda 35 ta yirik data markaz faoliyat yuritmoqda, ularning 80% an‘anaviy energiya manbalaridan foydalanmoqda. Shu bilan birga, **O‘zbekiston aholisining 78% internetdan foydalanadi** (UzStat, 2024). Bu ko‘rsatkichlar raqamlashtirishning ijtimoiy va iqtisodiy imkoniyatlari oshib borayotganini anglatadi, lekin ekologik xavfsizlik masalalari hali to‘liq yechim topmagan. Bugungi kunda O‘zbekiston AKT tarmoqlari quyidagilardan iborat:

- Davlat organlari uchun server markazlari
- Telekommunikatsiya va internet provayderlari
- Elektron davlat xizmatlari portallari
- Bank va moliyaviy texnologiyalar tizimi

- Onlayn ta'lim va tibbiyot platformalari

O'zbekiston AKT tarmoqlari¹⁴

Bu tarmoqlarni **yashil AKT** asosida yangilash talab etiladi. Chunki har bir data markaz elektr energiyasini ko'p sarflaydi, sovitish tizimlari esa karbon izini kengaytiradi. Elektron chiqindilar (e-waste)ning ko'payishi esa muammoni yanada chuqurlashtirmoqda. Shu sababli texnologik yangilanish bilan birga ekologik barqarorlikni ta'minlash zarur.

Bugungi global va milliy vaziyat shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston uchun raqamli transformatsiyani ekologik jihatdan xavfsiz yo'nalishga burish zarurati dolzarb bo'lib qolmoqda. Bu yerda **yashil AKT** va **yashil raqamlashtirish** tushunchalarining o'zaro farqlanishi muhim.

¹⁴ Muallif ishlanmasi.

- **Yashil AKT** – energiya samarador texnologiyalar, qayta tiklanadigan energiya asosidagi data markazlar va chiqindsiz axborot texnologiyalari infratuzilmasini anglatadi.

- **Yashil raqamlashtirish** esa iqtisodiyot va jamiyatdagi barcha jarayonlarning ekologik xavfsiz raqamli shaklga o‘tishini nazarda tutadi.

Masalan: 2024-yilda O‘zbekiston davlat organlarida hujjat aylanishining 60% qismi elektronlashtirilgan (Adliya vazirligi ma’lumotlari). Bu qog‘oz isrofini kamaytiradi, lekin qog‘ozdan voz kechish bilan birga serverlar energiya sarfini oshiradi. Demak, bu jarayonni ham yashil AKT tamoyillari asosida boshqarish zarur.

Yashil AKT va yashil raqamlashtirish: farqi va mohiyati¹⁵

Ko‘rsatkich	Yashil AKT	Yashil raqamlashtirish
Ta’sir sohasi	Texnologik infratuzilma	Iqtisodiyot va jamiyat jarayonlari
Maqsad	Energiya va resurslarni tejash	Ekologik barqarorlikni ta’minlash
Misol	Kam quvvat sarflovchi serverlar	Elektron davlat xizmatlari, e-logistika

Yashil axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va yashil raqamlashtirish jarayonlarini yo‘lga qo‘yish bugungi global va milliy kun tartibining eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib bormoqda. Raqamli transformatsiya jarayonlarining ekologik xavfsizligini ta’minlash esa iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikning ajralmas qismi sifatida qaralmoqda.

2023-yil yakunlariga ko‘ra, O‘zbekiston bozorida ishlatilgan texnik qurilmalarning **29 foizi chiqindi sifatida chiqarilgan** (Ekologiya vazirligi

¹⁵ Muallif ishlanmasi.

ma'lumotlari). Biroq ushbu chiqindilarning atigi **7 foizi qayta ishlanmoqda**¹⁶. Bu esa katta iqtisodiy va ekologik yo'qotishlarni yuzaga keltiradi. Elektron chiqindilarni qayta ishlashni yo'lga qo'yish orqali iqtisodiy resurslarni tejash va yangi qayta ishlash sanoatini shakllantirish mumkin.

Data markazlarda esa energiya sarfini optimallashtirish orqali yillik ekspluatatsion xarajatlarni **20-30% gacha qisqartirish imkoniyati mavjud** (ITU, 2023). Bu, ayniqsa, davlat va yirik kompaniyalar uchun budjet tejalishi hamda resurslarni maqsadli taqsimlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy jihatdan esa masala yanada dolzarb. 2024-yil yakunida O'zbekiston aholisining har bir kishisiga to'g'ri keladigan elektron chiqindi miqdori **5-6 kg ni tashkil etdi** (The Global E-Waste Monitor). Bu ko'rsatkich rivojlanayotgan davlatlar o'rtasida yuqori hisoblanadi va ekologik xavfsizlik nuqtai nazaridan xavotirli holatdir. Shu bilan birga, mamlakatda raqamlashtirish jarayonlari tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. **2024-yilda "my.gov.uz" portalida 260 ta davlat xizmati raqamli shaklga o'tkazildi** (Raqamli Texnologiyalar vazirligi). Bu qulayliklar bilan birga infratuzilmaning energiya iste'molini ham oshirmoqda. Shu sababli bu jarayonni yashil tamoyillar asosida olib borish muhim. Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, yashil AKT va yashil raqamlashtirishni samarali joriy etish orqali resurslar tejash, chiqindilarni kamaytirish va iqtisodiy samaradorlikka erishish mumkin. Quyidagi davlatlar tajribasi O'zbekiston uchun ham yo'nalish bo'lib xizmat qilishi mumkin:

¹⁶ Hilty, L. M. & Aebischer, B. (2015). "ICT Innovations for Sustainability". Springer.

Xorijiy tajribalar¹⁷

Davlat	Asosiy tajriba	Natija
Finlyandiya	Green Data Center – serverlardan chiqadigan issiqlikni issiqlik energiyasi sifatida qayta ishlash	40% energiya tejash
Germaniya	“Green IT” siyosati – davlat sektori ekologik IT texnologiyalarini xarid qiladi	Elektr energiyasi sarfi 25% kamaygan
Janubiy Koreya	Smart logistika va ekologik boshqaruv tizimlari (IoT orqali)	Shahar karbon izi 30% kamaygan
Singapur	E-waste majburiy qayta ishlash va qog‘ozsiz hukumat modeli	Har yili 50 ming tonna e-waste qayta ishlanmoqda

Bu tajribalar O‘zbekiston uchun ham dolzarb. Ayniqsa, data markazlarni energiya samarador texnologiyalarga o‘tkazish, elektron chiqindilarni to‘plash va qayta ishlash tizimini shakllantirish hamda davlat xaridlarida ekologik talablarni joriy etish orqali iqtisodiy va ekologik barqarorlikka erishish mumkin.

Hozirgi kunda O‘zbekiston yashil AKT va yashil raqamlashtirishga o‘tishda bir qator tizimli muammolarga duch kelmoqda:

- **Elektr energiyasining 80% qismi an’anaviy yoqilg‘i manbalaridan olinmoqda** (O‘zenergo, 2024). Bu esa raqamlashtirish jarayonlarining karbon izini oshirmoqda.

¹⁷ Muallif ishlanmasi.

- **Elektron chiqindilarni qayta ishlash darajasi atigi 7% ni tashkil etadi**, qolgan qismi esa chiqindixonaga yuboriladi yoki noqonuniy tarzda yo‘q qilinadi.

- Yashil AKT va yashil raqamlashtirish bo‘yicha **normativ-huquqiy baza yetarlicha ishlab chiqilmagan.**

- **Malakali mutaxassislar yetishmovchiligi** mavjud. AKT sohasida ekologik sertifikatlash tizimi hozircha yo‘q.

- Hududiy tafovutlar katta. Toshkent shahrida 95% internet qamrovi mavjud bo‘lsa, Qoraqalpog‘istonda bu ko‘rsatkich 54% ni tashkil qiladi. Bu raqamli tengsizlik masalasini ham keltirib chiqaradi.

Yuqoridagi tahlillar va statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, O‘zbekiston uchun yashil AKT va yashil raqamlashtirishga o‘tish nafaqat ekologik zarurat, balki iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotning asosiy omillaridan biridir. Bu jarayon orqali:

- Elektr energiyasini tejash va xarajatlarni kamaytirish imkoniyati paydo bo‘ladi;

- Elektron chiqindilarni qayta ishlash orqali ekologik muhit yaxshilanadi va yangi iqtisodiy yo‘nalish – qayta ishlash sanoati rivojlanadi;

- Raqamli xizmatlar ekologik xavfsiz mezonlar asosida joriy etiladi, bu esa aholi uchun yanada qulay va barqaror tizimlarni yaratadi.

Shu sabab, **milliy strategiya darajasida yashil AKT va yashil raqamlashtirish konsepsiyasini ishlab chiqish**, xalqaro tajribalarni o‘rganish va ularni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish zarur. Buning natijasida, mamlakat barqaror va ekologik xavfsiz raqamli transformatsiyani amalga oshirib, kelajak avlodlar uchun ham iqtisodiy, ham ekologik jihatdan sog‘lom muhit yaratishi mumkin bo‘ladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda yashil axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va yashil raqamlashtirish jarayonlarini bosqichma-bosqich rivojlantirish zamon talabi bo'lib qolmoqda. AKT sohasidagi jadal o'sish bilan birga, atrof-muhitga bo'lgan bosim ham kuchayib bormoqda. Har yili millionlab texnologik qurilmalar ishlatilmoqda va ularning aksariyati chiqindi sifatida ekologik muhitga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Statistik ma'lumotlar bu holatni yanada yaqqol tasdiqlaydi: O'zbekistonda elektron chiqindilar hajmi yil sayin ortib bormoqda, ammo qayta ishlash ko'rsatkichi atigi 7 foiz darajasida qolmoqda. Bu esa resurslarning isrof bo'lishi, chiqindilarning to'planishi va ekologik muvozanatning buzilishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, data markazlar va boshqa AKT infratuzilmalari asosan an'anaviy energiya manbalaridan foydalanayotgani karbon izining oshishiga sabab bo'lmoqda¹⁸.

Hududlar kesimida tahlil qilganda ham raqamlashtirish va yashil texnologiyalarni joriy etish darajasida katta tafovutlar mavjud. Aholisi ko'p bo'lgan Toshkent shahri va Farg'ona vodiysida internet qamrovi yuqori bo'lsa-da, Qoraqalpog'iston, Surxondaryo va Navoiy viloyatlarida bu ko'rsatkich pastligicha qolmoqda. Bu esa ekologik xavfsiz raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatini cheklamoqda.

Xalqaro tajribalar esa shuni ko'rsatmoqdaki, yashil AKT va yashil raqamlashtirishga o'tish nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi, balki iqtisodiy xarajatlarni kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va ijtimoiy barqarorlikni kuchaytirish uchun ham muhim omildir. Masalan, Finlyandiya data markazlarda issiqlikdan qayta foydalanish orqali 40% energiya tejarmoqda, Germaniyada esa "Green IT" siyosati natijasida davlat xarajatlari sezilarli darajada qisqargan. Janubiy

¹⁸ World Economic Forum (2023). "Digital Transformation for a Sustainable Future". Davos: WEF Report.

Koreya va Singapurda esa smart logistika va e-waste qayta ishlash tizimlari ekologik barqarorlikni oshirishga xizmat qilmoqda.

Shu bois, O‘zbekiston uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish

Yashil AKT va yashil raqamlashtirishni rivojlantirish uchun alohida milliy strategiya ishlab chiqish zarur. Qonunchilikda ekologik talablar va standartlar mustahkamlanishi, davlat xaridlarida ekologik texnologiyalarga ustuvorlik berilishi kerak.

2. Elektron chiqindilarni boshqarish tizimini yo‘lga qo‘yish

Har bir viloyatda e-waste yig‘ish va qayta ishlash markazlarini tashkil etish, mahalliy ishlab chiqaruvchilar va importyorlar uchun ekologik sertifikatlash tizimini joriy etish muhim.

3. Data markazlarni yashillashtirish

Data markazlarda energiya samarador serverlar va bulutli texnologiyalarni joriy etish, Finlyandiya tajribasi asosida issiqlikdan qayta foydalanish tizimlarini sinovdan o‘tkazish taklif etiladi.

4. Hududlararo raqamli tafovutni kamaytirish

Qoraqalpog‘iston, Surxondaryo va Navoiy viloyatlarida internet qamrovini kengaytirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va ekologik xavfsiz raqamli xizmatlar sonini oshirish zarur.

5. Kadrlar tayyorlash va malaka oshirish

Oliy ta’lim muassasalarida “Green IT” va “Yashil raqamlashtirish” bo‘yicha maxsus kurslar joriy etish, AKT va ekologiyani integratsiyalashgan holda o‘qitish lozim.

6. Xalqaro hamkorlikni kengaytirish

BMT, ITU, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda yashil texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha grantlar va texnik yordam jalb qilish, ilg‘or tajribalarni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish muhim.

7. Monitoring va baholash tizimini yaratish

Yashil AKT va yashil raqamlashtirish bo'yicha yillik monitoring tizimini yo'lga qo'yish, har yili energiya sarfi va chiqindilar ko'rsatkichlarini ochiq e'lon qilish orqali sektorlar faoliyatini baholab borish lozim.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston yashil AKT va yashil raqamlashtirish yo'nalishida tizimli va bosqichma-bosqich harakat qilsa, bu nafaqat iqtisodiy rivojlanish va ekologik barqarorlikka xizmat qiladi, balki kelajak avlodlar uchun sog'lom va raqamli xavfsiz muhit yaratadi. Bu yo'nalishda milliy strategiyani ishlab chiqish, xalqaro tajribalarni o'rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish O'zbekistonning barqaror raqamli rivojlanishida asosiy kalitlardan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PQ-4851-son qarori. **"Raqamli O'zbekiston – 2030" raqamlashtirish strategiyasi.**
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 15-dekabrdagi PF-269-son farmoni. **"Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi – 2022–2026".**
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 28-fevraldagi 99-son qarori. **"Atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlik strategiyasi".**
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi. **"Yashil iqtisodiyot to'g'risida" qonun loyihasi (muhokama bosqichida), 2023.**
5. To'xtayev, S. (2023). **"Yashil iqtisodiyot va raqamlashtirish jarayonlari integratsiyasi"**. Toshkent: Innovatsion rivojlanish markazi.

6. Karimov, B. & Abdurahmonova, S. (2022). **“O‘zbekistonda raqamli transformatsiya va ekologik barqarorlik”**. “Iqtisodiyot va innovatsiyalar” jurnali, №4, 45–52.
7. Qodirov, M. (2021). **“Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ekologik xavfsizlik”**. Toshkent: Fan va Texnologiya nashriyoti.
8. Jo‘rayev, I. (2023). **“Elektron chiqindilar muammosi va yashil texnologiyalar”**. “Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi” jurnali, №2, 33–39.
9. ITU (2023). **“Green Digital Action: Sustainable ICT Guidelines”**. Geneva: International Telecommunication Union.
10. OECD (2022). **“Digitalisation and Green Transition: Policy Priorities for Sustainable Growth”**. Paris: OECD Publishing.
11. The Global E-Waste Monitor (2024). **“Global E-Waste Statistics Partnership Report”**. United Nations University, Bonn.
12. Hilty, L. M. & Aebischer, B. (2015). **“ICT Innovations for Sustainability”**. Springer.
13. Lohrmann, D. (2021). **“Green IT: How Technology Can Save the Environment”**. Government Technology Magazine.
14. World Economic Forum (2023). **“Digital Transformation for a Sustainable Future”**. Davos: WEF Report.
15. European Commission (2022). **“Green Digital Transformation Strategy of the EU”**. Brussels.

**AXBOROT-KUTUBXONA MARKAZLARINI
RIVOJLANISHIDA XUSUSIY (UY) KUTUBXONALARNI
O'RNI**

Raxmonova Xilola Jumayevna
Surxondaryo viloyati Angor tuman Axborot-kutubxona markazi
Xizmat rahbari. Abonement va foydalanuvchilarga xizmat ko'rsatish
xizmati O'zbekiston san'at va madaniyat instituti
Kutubxona Axborot faoliyati fakulteti sirtqi 4-kurs talabasi.
xilolaraxmonova4@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Axborot-kutubxona markazlarini rivojlanishida uy kutubxonalarining o'rni dolzarb va muhim masalalardan biridir. Quyida bu mavzu yuzasidan asosiy jihatlar yoritiladi. Surxondaryo viloyat Angor tumani Navro'z maxallasida iste'qomat qiluvchi, O'zbekiston Jurnalistlari ijodiy uyshmasi a'zosi To'rayev Norquvvat uy kutubxonasiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Axborot-kutubxona markazlari, uy kutubxonalari, Surxondaryo, Badiiy adabiyot, fond, ensiklopediya

Аннотация: В данной статье роль домашних библиотек в развитии Информационно-библиотечных центров является одним из актуальных и важных вопросов. Ниже будут освещены основные аспекты этой темы. Посвящена Домовой библиотеке имени Тураева Норргика, проживающего в Наврузском махалле Ангорского района Сурхандарьинской области, члена Творческого дома журналистов Узбекистана.

Ключевие слова: Информационно-библиотечные центры, домашние библиотеки, Сурхандарьинская, Художественная литература, фонд, энциклопедия

Özet: Bu yazıda ev kütüphanelerinin bilgi-kütüphane merkezlerinin gelişimindeki rolü acil ve önemli konulardan biridir. Aşağıda bu konunun ana

yönleri bulunmaktadır. Özbekistan Gazeteciler Yaratıcı Birliği üyesi, Surhandarya bölgesinin Angor ilçesine bağlı Navroz mahallesi sakini Torayev Norquq ev kütüphanesine adanmıştır.

Anahtar kelimeler: Bilgi-kütüphane merkezleri, ev kütüphaneleri, Surkhandarya, Kurgu, fon, ansiklopedi

Respublikada ijtimoiy-iqtisodiy sohani isloh qilishning hozirgi sharoitida axborot-kutubxona faoliyatini rivojlantirishning maqsad va vazifalari mamlakatda amalga oshirilayotgan o'zgarishlarga va xalqaro amaliyotga mos bo'lishi zarur. Shu munosabat bilan fuqarolarning axborotdan erkin foydalanish bo'yicha konstitutsiyaviy huquqlarini, shu jumladan, milliy qadriyatlar va jahon madaniyati, amaliy va fundamental bilimlardan bahramand bo'lishini ta'minlaydigan aholiga axborot-kutubxona xizmatlari ko'rsatishning sifat jihatdan yangi tizimini yaratish, kutubxonalarda saqlanayotgan milliy madaniy merosni asrab-avaylash va boyitish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish hisobiga axborot-kutubxona muassasalari faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish ustuvor vazifaga aylanmoqda. Axborot-kutubxona markazlarini rivojlanishida uy kutubxonalarining o'рни dolzarb va muhim masalalardan biridir. Quyida bu mavzu yuzasidan asosiy jihatlar yoritiladi:

Uy kutubxonalari jamiyatda kitobxonlik madaniyatining shakllanishida muhim o'rin tutadi. Avvalo, ular oilada kitobga bo'lgan mehrni uyg'otuvchi ilk muhit sifatida e'tirof etiladi. Farzandlar yoshligidan boshlab uylarida turli kitoblar, ensiklopediyalar, ertaklar va ilmiy-adabiy asarlar bilan tanishib ulg'ayadilar. Bu jarayon ularning kitobxonlik madaniyatini shakllantirib, keyinchalik axborot-kutubxona markazlariga faol murojaat qilishlariga zamin yaratadi. Uy sharoitida kitoblar mavjud bo'lishi insonning barcha intellektual ehtiyojlarini to'liq qondira olmaydi. Zamon va ilm-fan taraqqiyoti bilan bir qatorda yangi bilim va axborotlarga bo'lgan talab kengayib boradi. Shu sababli kitobxon asta-sekin kengroq va boyroq

fondlarga ega bo'lgan axborot-kutubxona markazlariga murojaat qilishni boshlaydi. Demak, uy kutubxonalari axborot markazlariga bo'lgan ijtimoiy talabni shakllantiruvchi muhim omil hisoblanadi.

Shuningdek, uy kutubxonasidan boshlangan o'qish odati inson hayoti davomida saqlanib qoladi va kutubxona markazlari orqali chuqurlashadi. Bu markazlar kitobxonlikni kengaytirib, uni ilmiy izlanish va axborot qidirish jarayoniga aylantiradi. Shu bilan birga, uy kutubxonalarining tarkibi oilaviy yoki mahalliy miqyosdagi ehtiyojlarni aks ettiradi. Axborot-kutubxona markazlari esa ana shu ehtiyojlardan kelib chiqib, o'z fondini shakllantirishi yoki xizmat turlarini rivojlantirishi mumkin. Masalan, bolalar adabiyotiga qiziqish kuchli bo'lgan hududlarda kutubxonalarda bolalar bo'limiga alohida e'tibor qaratiladi.

Bugungi kunda uy kutubxonalari faqat bosma kitoblar bilan chegaralanib qolmay, elektron kitoblar, audiokitoblar va turli onlayn resurslardan ham foydalanish imkoniyatini beradi. Bu esa o'z navbatida, kitobxonlarni axborot-kutubxona markazlarida taklif etilayotgan zamonaviy raqamli xizmatlarni tezroq qabul qilishga tayyorlaydi. Shunday qilib, uy kutubxonalari nafaqat kitobxonlik madaniyatining ilk poydevorini yaratadi, balki axborot-kutubxona markazlarining rivojlanishi va ular tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlarning samaradorligi uchun ham muhim tayanch vazifasini bajaradi.

Uy kutubxonalari bu axborot-kutubxona tizimining ildizi, asosiy boshlang'ich bo'g'inidir. Ular orqali jamiyatda o'qish madaniyati shakllanadi, kutubxonalarga bo'lgan ehtiyoj kuchayadi va axborot makonining rivojlanishiga asos yaratiladi. Shu bois, uy kutubxonalarini rivojlantirish va ularni targ'ib qilish orqali axborot-kutubxona markazlari faoliyatini ham samarali yo'lga qo'yish mumkin. Respublikada ijtimoiy-iqtisodiy sohani isloh qilishning hozirgi sharoitida axborot-kutubxona faoliyatini rivojlantirishning maqsad va vazifalari mamlakatda amalga oshirilayotgan o'zgarishlarga va xalqaro amaliyotga mos bo'lishi zarur. Shu munosabat bilan fuqarolarning axborotdan erkin foydalanish bo'yicha

konstitutsiyaviy huquqlarini, shu jumladan milliy qadriyatlar va jahon madaniyati, amaliy va fundamental bilimlardan bahramand bo'lishini ta'minlaydigan aholiga axborot-kutubxona xizmatlari ko'rsatishning sifat jihatdan yangi tizimini yaratish, kutubxonalarda saqlanayotgan milliy madaniy merosni asrab-avaylash va boyitish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish hisobiga axborot-kutubxona muassasalari faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish ustuvor vazifaga aylanmoqda.

Bu esa, axborot-kutubxona faoliyatiga, kitobxonlarga xizmat ko'rsatish, fondlarni to'ldirish va saqlash, kutubxona jarayonlarini avtomatlashtirish, ilmiy-tadqiqot va tashkiliy-uslubiy faoliyat, kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va rag'batlantirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirishga jiddiy ta'sir ko'rsatish imkonini beradi. Surxondaryo viloyat Angor tumani Navro'z maxallasida iste'qomat qiluvchi ", O'zbekiston Jurnalistlari ijodiy uyshmasi a'zosi To'rayev Norquvvat uy kutubxonalari mavjud.

Uy kutubxonada Badiiy adabiyotlar 5000 dan ziyod O'zbekiston milliy ensiklopediyasining 12 soni soxaga doir adabiyotlardan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, uslubiy qo'llanmalar mavjud. Respublikada nashrdan chiqadigan gazetalardan-", O'zbekiston adabiyoti va san'ati, Uchitel Uzbekistana, Xalq so'zi, Darakchi 1970 yildan keyingi sonlari saqlanib kelinmoqda. Surxondaryo viloyat gazetalardan – Surxon tongi, Ma'naviyat gulshani, Xalq yo'li, Tibbiyot va hayot, Ilg'or 1970 yildan keyingi sonlari saqlanib kelinmoqda.

Jurnallardan Sharq yulduzi, Ta'lim taraqqiyoti, O'zbek matbuoti,(Muxbir bo'lib chiqqan), O'zbek tili va adabiyoti, Yoshlik 1970 yildan keyingi sonlari saqlanib kelinmoqda. Bundan tashqari Jaxon adabiyoti jurnallari ham saqlanib kelinmoqda. Jami Gazeta 10000 ta, jurnal 5000 ta mavjud. 1969-yildan boshlab yozib borilga kundalik hozirgi kungacha yozib kelinmoqda.

30dan ziyod Yozuvchi va shoirlarning hayoti va ijodi haqida chiqqan maqolalari yig'ib papka shaklida saqlanib kelinmoqda. Xususan Surxondaryo viloyat ijodkorlari Angor tuman Yozuvchi va shoirlarning hayoti va ijodi haqida chiqqan maqolalari, insholar papkalari saqlanib kelinmoqda. Jurnalistika to'g'risida maqolalar aloxida papka saqlanib kelmoqda.

To'rayev Norquvvat Tojimurod o'g'li 1955 yil 2 dekabrda Angor tumanida tug'ilgan. Oliy toifali ona tili adabiyoti o'qituvchisi, " Xalq ta'limi a'lochisi ", O'zbekiston Jurnalistlari ijodiy uyshmasi a'zosi . 26 yil viloyat " Ma'naviyat gulshani " gazetasiga muharrirlik qilgan. " Do'stlik " ordeni sohibi. Uning " Surxondaryo viloyat xalq ta'limi yuksalishida " (2001y.), " Surxon ziyolilari minbari " (2009 y.), " O'tmishimiz daftarlari " (2013y.) kitoblari nashr etilgan. Chorshanbi baxshi Raxmatullayevdan " Yodgor "(2000y.), " Shoh Shayx Mardon " (2020y.) dostonlarini yozib olgan va kitob holida bostirgan. 100 ziyod faxriy yorliq diplomlar, 1000dan ziyod ilmiy maqolalar 6 ta muallifligida kitoblari mavjud.

Xulosa qilib aytganda, xususiy kutubxonalar axborot-kutubxona markazlarining zamonaviy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ular nafaqat xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, balki foydalanuvchilar ehtiyojini chuqurroq qondirish, innovatsiyalarni joriy qilish, kutubxona madaniyatini rivojlantirish va kadrlar salohiyatini oshirish borasida salmoqli hissa qo'shmoqda. Davlat va xususiy sektor o'rtasida samarali hamkorlik yo'lga qo'yilishi axborot jamiyatining mustahkam poydevorini yaratishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Xususiy kutubxonalar axborot-kutubxona markazlarining zamonaviylashtirilishida muhim rol o'ynaydi. Ular orqali foydalanuvchi ehtiyojlari markazga olinadi, xizmat sifati oshadi va axborot infratuzilmasi boyiydi. Shu bois, davlat va xususiy sektor hamkorligida kutubxona sohasini yanada rivojlantirish muhim vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev joriy yilning 7 iyun kuni "O'zbekiston Respublikasi aholisiga axborot-kutubxona xizmati ko'rsatishni yanada takomillashtirish to'g'risida"gi qarorni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 07.06.2019 yildagi PQ-4354-son O'zbekiston Respublikasi aholisiga axborot-kutubxona xizmati ko'rsatishni yanada takomillashtirish to'g'risida
3. N.To'rayev "Hayot va xayol"
4. The Role of Public Libraries and Community Information Centers in Building Information-Resilient Communities. *ResearchGate*. 2023.
<https://www.researchgate.net/publication/380130791>
5. Home Libraries. *Scholastic – Science of Reading*. 2019.
https://teacher.scholastic.com/education/researchpdf/topic_paper/home-libraries.pdf

**XALQARO NIZOLARDA ARBITRAJ VA MEDIATSIYA:
SAMARADORLIK VA CHEKLOVLAR**

Talaba: Xamidova Odina Shavkat qizi
Jinoiy odil sudlov fakulteti 2-kurs talabasi
E-mail: oydinahamidova2005@gmail.com
Telefon: +998941934008

Annotatsiya: Muallif mazkur maqolani xalqaro amaliyot va ilmiy nazariyalar asosida ikki institut — arbitraj va mediatsiyaning — nizolarni samarali va adolatli hal qilishdagi o‘rnini chuqur tahlil qiladi. Arbitrajning huquqiy kuchi, ijro etilishi va mustaqilligi, mediatsiyaning esa moslashuvchanligi hamda vaqt va mablag‘ni tejashdagi ustunliklari yoritiladi. Shu bilan birga, arbitraj xarajatlarining yuqoriligi va mediatsiya kelishuvlarining odatda majburiy kuchga ega emasligi kabi cheklovlar muhokama qilinadi. Maqola xalqaro amaliyot va ilmiy manbalar tahliliga tayangan holda ushbu institutlarning afzalliklari va chegaralarini baholashga qaratilgan.

Аннотации: Автор анализирует роль арбитража и медиации в эффективном и справедливом разрешении споров, опираясь на международную практику и научные теории. Подчеркиваются сильные стороны арбитража — его юридическая сила, исполнимость и независимость, а также преимущества медиации — гибкость, экономия времени и средств. В то же время отмечаются и проблемы: высокая стоимость арбитража и необязательный характер решений медиации. В целом аннотация показывает, что статья направлена на анализ роли этих двух институтов в обеспечении справедливости и эффективности разрешения споров на основе международной практики и научных источников.

Annotation: The author analyzes the role of arbitration and mediation in the effective and fair resolution of disputes, drawing upon international practice and scholarly theories. The strengths of arbitration—such as its legal force, enforceability, and independence—are emphasized, while the advantages of mediation—its flexibility, cost-effectiveness, and time-saving nature—are also highlighted. At the same time, the article addresses the challenges of both institutions, noting the high costs of arbitration and the non-binding nature of mediation decisions. Overall, the annotation demonstrates that the article is aimed at analyzing, based on international practice and academic sources, how these two institutions contribute to achieving justice and efficiency in dispute resolution.

Kalit soʻzlar: xalqaro nizolar, arbitraj, mediatsiya, samaradorlik, cheklovlar, huquqiy kuch, moslashuvchanlik

Ключевые слова: международные споры, арбитраж, медиация, эффективность, ограничения, юридическая сила, гибкость

Keywords: international disputes, arbitration, mediation, effectiveness, limitations, legal force, flexibility

Dunyoda millatlar, xalqlar va davlatlar oʻrtasida tinchlik va hamkorlikni taʼminlash juda katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Zero, tinchlik tufayli insoniyat yashashda davom etadi. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun juda koʻp saʼy-harakat qilinayotganligiga qaramay, xalqaro maydonda hali-hanuzgacha nizolar vujudga kelmoqda va davom etmoqda. Davlat, xalqlar oʻz huquq va manfaatlari yuzasidan bir-birlari bilan nizolashish bilan bir qatorda huquq va manfaatlarini buzmoqdalar. Bunday kelishmovchiliklarini samarali hal etish uchun yillar va asrlar

davomida bir qancha usullar, yo'llar ishlab chiqilgan bo'lib, ana shu usullardan biri ularni arbitraj va mediatsiya yo'li bilan ko'rib chiqib yechim topish hisoblanadi.

Xalqaro nizolarni yuqorida keltirilgan usullar bilan hal etilishiga to'xtalishdan avval, xalqaro nizo tushunchasiga to'xtalib o'tsak. Xalqaro nizo tushunchasiga bir qator ta'riflar berilgan bo'lib, ulardan eng birinchisi 1924-yil 30-avgust kuni Mavrommatis Falastinning imtiyozlar ishi bo'yicha Xalqaro doimiy sudning (PCIJ) qarori qabul qilingan bo'lib, ana shu sud qarorida xalqaro nizo tushunchasiga ta'rif berilgan. Unga ko'ra:” Qonun yoki fakt bo'yicha kelishmovchilik yoki ikki xalqaro subyektning huquqiy qarashlari va manfaatlari to'qnashuvi” bu xalqaro nizo etib belgilangan. Bundan tashqari, Xalqaro Sud (ICJ) 1950-yil 30-mart kuni “Bolgariya, Ruminiya va Vengiya bilan tuzilgan tinchlik shartnomasi” ning talqiniga yuzasidan vujudga kelgan ishni ko'rib chiqish jarayonida, sud xalqaro nizoga nisbatan shunday sharh bergan:” Xalqaro nizo bu shartnomaviy majburiyatlarni bajarish yoki bajarmaslik masalasi yuzasidan ikki taraf mutlaq qarama-qarshi firklarga ega bo'lgan vaziyat”.

Xalqaro nizolar atamasi ikki xil ma'zoda qo'llaniladi: keng va tor ma'nolar. Tor ma'nodagi xalqaro nizolar deganda, aniq bir masala yuzasidan ishtirokchi taraflar o'rtasida yetarlicha ravshan bo'lgan o'zaro da'volar va aniq predmet bilan bo'g'lik vaziyatlar tushuniladi. Bu shuni anglatadiki, ikki davlat kelishmovchilikka nisbatan o'z talablarini aniq ifodalaydi, uning yuzaga kelish predmeti aniq bo'ladi. Misol uchun hududiy da'volar yoki xalqaro shartnomalarning talqini bo'yicha da'volardir. Ikkinchi, keng ma'nodadagi xalqaro nizolar esa davlatlararo munosabaatlar yuzasidan vujudga keladi va asosan uning ko'lami nisbatan kengroq bo'ladi. Ya'ni yuqaridagi misollar kabi aniq bir predmet yuzasidan kelib chiqadigan da'vo hisoblanmaydi. Falastin va Isroil davlatlari o'rtasida yuzaga kelgan nizo ham bunga yorqin misol bo'la oladi. Sababi, ushbu nizoning vujudga kelishi uzoq yillar

davom etgan va ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarga siyosiy, iqtisodiy, diniy omillar ham birdek ta'sir etgan. Bundan tashqari, dastavval ikki davlat o'rtasida yuzaga kelgan bo'lsa, keyinchalik ushbu mojaro Arab davlatlari, Xalqaro tashkilotlar, AQSHni ham o'ziga jalb etdi.

Butun insoniyat uchun tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash maqsadida, yuzaga keladigan nizolarni tinch yo'l bilan hal etish choralari ko'rilgan. Xalqaro huquqda nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish prinsipi mavjud bo'lib, unga ko'ra davlatlar o'rtasida vujudga kelgan nizolarni xalqaro tinchlik, xavfsizlik va adolatni xavf ostida qo'ymaslik uchun tinch yo'llar bilan hal etislihi lozim ekanligi belgilangan. Odatda, xalqaro maydonda davlatlar o'rtasida o'z huquq va manfaatlari yuzasidan turli kelishmovchiliklar bilan yuz beradi. Shuning uchun bu prinsipni davlatlarga nisbatan ko'proq qo'llanishini anglatadi. Lekin bu degani, xalqaro huquqning boshqa subyektlariga nisbatan qo'llanilmasligini anglatmaydi. Prinsip barcha uchun ahamiyatga molik bo'lgani sababli, u bir qancha xalqaro hujjatlar bilan kafolatlangan. Jumladan, 1928-yil " **Urushdan voz kechish to'g'risidagi umumiy shartnoma**" (**Kellogg-Briand pakti**) qabul qilingan bo'lib, uning 2-moddasida: "Oliy Ahdlashuvchi taraflar ularning o'rtasida yuzaga keladigan nizolar har qanday xususiyatdan yoki kelib chiqish sababidan qat'i nazar, ularni hal etish faqat tinch yo'l bilan amalga oshirishga rozi bo'ladilar". Ushbu shartnomaning qabul qilinishining asosiy maqsad kelgusida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan har qanday nizolarni; ular joyi, sharoiti yoki kelib chiqish xususiyatidan qat'it nazar, ishtirokchi davlatlar faqat tinch yo'l bilan, o'zaro kelishgan holda hal qilishlari lozim ekanligini nazarda tutardi. Chunki shartnoma Birinchi Jahon Urushidan so'ng mavjud ahvolni qayta sodir etilishi oldining olish uchun tuzilgandi. Shuningdek, **BMT Ustavining** 2-moddasi 3-bandida " Birlashgan Millatlar Tashkilotining barcha A'zolari xalqaro tinchlik, xavfsizlik va adolatni tahdid ostida qo'ymaslik uchun o'zlarining xalqaro

nizolarini tinchlik vositalari bilan hal qiladilar” deb belgilangan. Hozirgi kunda Tashkilotga a’zo davlatlar 193 tani tashkil etadi. Ushbu davlatlar o’zaro tinchlik va xavfsizlikni ta’minlagan holda tashqi siyosatni amalga oshirish majburiyatini oladilar. Jumladan, O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17-moddasi 2-qismiga muvofiq davlatimiz o’z tashqi siyosatini davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning buzilmasligi, davlatlarning hududiy yaxlitligi, *nizolarni tinch yo’l bilan hal qilish*, bosh qavlatlarning ichki ishlariga ralashmaslik prinsiplariga hamda xalqaro huquqning umume’tirof etilgan boshqa prinsip va normalariga asoslangan holda olib borishini borishi tasdiqlangan. Hattoki, Tashkilotga a’zo bo’lmagan davlatlarga nisbatan ham ushbu tamoyil qo’llaniladi. Chunki Ustavning 2-moddasining 6-bandiga ko’ra: “ *Tashkilotga o’ziga A’zo bo’lmagan davlatlarning shu prinsiplar asosida harakat qilishlarini ta’minlaydi, zero bu xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta’milash uchun zarur bo’lishi mumkin*”, deb belgilangan

Xalqaro nizolar aslini olib qaraydigan bo’lsak, xalqaro munosabatlar bilan chambarchas bo’g’liqdir. Sababi shundaki, xalqaro subyektlar qachonki xalqaro maydonda o’zaro munosabatga kirishsagina, ana shu munosabat yuzasidan turli xil kelishmovchilik yoki nizolar kelib chiqishi mumkin. Shuning uchun ham ko’plab huquqshunos olimlar nizolarni hal etish bo’yicha xalqaro munosabatlarning nazariyalariga tayangan holda o’z fikr va qarashlarini izhor etadilar. Nizolarni hal etish bo’yicha ko’plab nazariyalar mavjud. Bular *realism, liberalism, konstruktivizm* kabilar kiradi.

Realizm nazariyasi davlatni xalqaro munosabatning asosiy aktori etib belgilaydi. Aslida ushbu nazariya klassik realism va neoliberalizmning bo’linmasidan iborat. Nazariyaning ilgari surilishi Ikkinchi Jahon Urushi davrlariga borib taqaladi. Chunki aynan shu davrdan boshlab, dunyodagi mavjud tartiblarning o’zgarishlarga nisbatn

berilgan javob sifatida namoyon bo'ldi. Endlikda, "**kuch**" barcha davlatlar uchun birdek muhim vosita bo'lib qoldi. Ushbu nazariya asoschilari hisoblangan **Hans Morgentau va Kennet Uolts** o'z izlanishlari natijasida ko'plab tamoyillarni ishlab chiqishgan. Unga ko'ra, inson tabiatan "**kuch**"ga o'ch hisoblanishi, har qanday vaziyatda faqat kuch va manfaat ortidan quvishi haqida fikrlar keltirib o'tilgan. Bundan kelib chiqadiki, xalqaro munosabatlar yuzasidan davlatlar kuchli siyosat olib borish yo'li bilan faqat manfaat ko'rishni o'z oldiga maqsad qilib olgan. Shu bilan bir qatorda, yuzaga keladigan kelishmovchiliklarni ham aynan shu kuch yordamida (urush e'lon qilish) hal etishni nazarda tutgan.

Keyingi nazariya *liberalizm* deb nomlanib, u realizmdan avvla tashkil topgan, ya'ni Birinchi jahon urushidan keyin. Nazariya asoschilaridan bo'lgan **Jonn Lok, Adam Smit, Sharl Monsteskye, Volter va Kant** kabi huquqshunos olimlarning fikriga ko'ra, inson tug'ilgan zahotiyoq yashash erk va baxtli bo'lish kabi daxlsiz huquqlarga ega bo'lgani kabi xalqaro munosabatlarda davlatlar ham o'z maqomini saqlash, huquq va majburiyatlar jihatidan tengligini ilgari surganlar. Uning ahamiyatli jihati shundan iboratki, xalqaro munosabatlarda davlatdan xalqaro tinchlik va hamkorlikni saqlagan holda o'z xatti-harakatlarini amalga oshirishlari zarurligi va yuzaga keladigan nizolarni ham aynan tinchlik yo'li bilan hal etilishi lozim ekanligi belgilangan edi. Ushbu maqsadni amalga oshirish maqsadida keyinchalik Millatlar Ligasi ham tashkil etilgandi. Afsuski, Ikkinchi jahon urushining boshlanishi ushbu Tashkilotning harakatlarini katta shubha ostida qoldirdi va natijada realizm nazariyasi keng yoyila boshladi.

Konstruktivizm nazariyasiga to'xtaladigan bo'lsak, yuqorida keltirilgan ikkita nazariyadan tubdan farq qiladi. Ushbu nazariya Aleksard Vent (1958) tomonidan atroflicha o'rganilgan bo'lib, uning so'zlariga qaraganda," Britaniyaning 500 ta yadro quroli Amerika Qo'shma Shtatlari uchun Shimoliy Koreyaning beshta

yadro qurolidan ko`ra kamroq tahdid solidi” degan tushuncha ilgari surilgan. Ushbu jumla orqali AQSH Buyuk Britaniyani o`zining do`sti sifati ko`rishi, Shimoliy Koreyani esa dushman sifatida ko`rishi ularning o`rtasida vujudga keladigan munosabatlarga juda katta ta`sir o`tkazadi. Bundan shuni tushunish mumkinki, davlatning o`z dunyoqarashi va g`oyalaridan kelib chiqqan holda xalqaro munosabatlarni o`rnatishni nazarda tutadi. Konstruktivizm xalqaro munosabatlarda faqatgina “kuch” yoki manfaat ustun emas, balki subyektlarning umumiy g`oyalari va tarixiy qadriyatlari ham muhim ekanligini ilgari suruvchi nazariyadir. Bu yo`l xalqaro nizolarni hal etish muloqot qilish yo`li bilan bir-birlarini tushunish va umumiy qadriyatlar asosida nizolarni bartaraf etishga intilishni hosil qiladi.

Endilikda, xalqaro nizolarni hal etishning bir qancha turlariga to`xtalib o`tsak. Ular haqida “Birlashgan Millatlar Tashkiloti Ustaviga muvofiq davlatlar o`rtasida do`stona munosabatlar va hamkorlik tamoyillari to`g`risida deklaratsiya” da keltirilgan. Ushbu shartnoma Ustavning 6-bobi “Nizolarni tinch yo`l bilan hal etish” 33-moddasiga muvofiq qabul qilingan. Nizolarni tinch yo`l bilan hal etish vositalari deganda, xalqaro huquq subyektlari o`rtasidagi nizolarni biror shaklda majburlov ishlatmay turib, xalqaro huquq prinsiplariga mos ravishda hal etish tartibi tushuniladi. Ana shu moddada taraflar o`rtasida yuzaga kelgan nizolarni xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlagan holda, avvalo, nizoni muzokaralar yordamida **yuritish, tekshirish, vositachilik (mediatsiya), yarashish, arbitraj, sud yo`li bilan hal etish yoki mintaqaviy organlar bilan yoki bitimlarga murojaat qiish yoki o`z xoshishlariga ko`ra, boshqa tinchlik vositalari** bilan bartaraf etishga intilishlari lozim ekanligi belgilangan. Demak, xalqaro huquqning subyekti bo`lgan davlatlar vujudga kelgan barcha nizolarni birinchi navbatda yuqorida keltirilgan usullardan foydalangan holda hal etishlari shart. Bu yo`l orqali ular ushbu nizolarni hal etish jarayonidan turli qurolli mojarolar va kelajakda sodir bo`lishi mumkin

bo'lgan halokatlarni oldini olish majburiyatini olishlarini bildiradi. Shu bilan birga dunyoda tinchlik va hamkorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Bulardan birinchisi *muzokaralar yuritish* bo'lib, unda taraflar yuzaga kelgan nizolar yuzasidan uchinchi tarafning aralashuvisiz o'zaro maslahatlashgan holda hal etishni nazarda tutadi. Ushbu vaziyatda taraflar o'z huquq va majburiyatlarini vijdonan amalga oshirishlari, hech qanday ultimatum shartlari, majburlash va tahdidlardan holi olib borilishi kerak.

Yana bir turi esa *tekshiruv* hisoblanadi. unga ko'ra taraflar o'rtasidagi kelishmovchiliklar yuzasidan mavjud vaziyatga aloqador barcha holatlarni tekshirishni nazarda tutadi. Bunda tegishli davlatlar ba'zi hollarda esa xalqaro tashkilotning vakili yoki uchinchi davlatlar ishtirokida teng va maxsus kelishuvga asoslangan holda xalqaro tergov komissiyasi tashkil qilinib, komissiya tuzish tartibi muddatlari, vakolatlar doirasi va boshqalar belgilanadi.

Yarashtirish usuli yuzaga kelgan nizoga nisbatan tegishli bo'lgan barcha faktik holatlarni aniqlagan holda, taraflarga aniq tavsiyalar ishlab chiqishni ham o'z ichiga oladi. 1928-yil 26-sentabr kuni Shveysariyaning Jeneva shahrida “ *Xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan hal etish to'g'risida* ” gi Umumiy Akt qabul qilingan bo'lib, hujjatning 1-moddasida har qanday nizolar agar diplomatik yo'l bilan hal etib bo'lmasa, AKTning 39-moddasiga muvofiq (nizolarni yarashtirish yo'li bilan ko'rib chilishini istisno etuvchi holatlar) ushbu bobda belgilangan shartlar asosida yarashtirish tartibida ko'rib chilishi belgilangan. Uning 2-moddasida taraflar o'rtasida yuzaga keladigan har qanday turdagi nizolar ular tomonidan tuzilgan doimiy yoki maxsus Yarashtiruv Komissiyalarida ko'rib chiqilishi belgilangan.

So'rovnomaga o'tkazish (faktlarni aniqlash) tartibi nizo negizida yotgan faktlarni, xususan bitim yoki shartnoma yoki unga unga aloqador bo'lgan boshqa turdagi hujjatlarni haqiqiyliги dahl qiluvchi faktlarni aniqlash zarurati yuzaga kelganda qo'llaniladigan protseduradir. Taraflar o'zlari kelishgan holda faktlarni tekshirish

uchun qo'shma komissiya tuzadilar va unda uchinchi taraf yoki xalqaros tashkilot vakili ham ishtirok etishi mumkin. Bu tartib yuzasidan 1963-yil 16-dekabrida " *Faktlarni aniqlash usullari to'g'risida malasalar*" BMT Bosh Assambleyasining Rezolutsiyasi qabul qilingan.

Yana bir usuli *sud muhokamasi* bo'lib, unda taraflar o'rtasida yuzaga kelgan nizo ustidan tegishli tartibda xalqaro sudlarga murojaat etishlari mumkin. Odil sudlovni amalga oshirish maqsadida doimiy tartibda va aniq tarkib asosida tashkil etiladi. Jumladan, BMT Ustavida keltirilgan Xalqaro sud hham 15 nafar sudyadan tashkil topgan va doimiy tartibda faoliyat olib boradi. Yana misol qilib, Inson huquqlari bo'yicha Yevropa Sudi, Yevropa Hamjamiyati Sudi, Inson huquqlari bo'yicha Amerika Sudlarini keltirishimiz mumkin.

Xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan hal etish mediatsiya turi ham juda samarali hisoblanadi. **Mediatsiya** bu, xalqaro munosabatlarda taraflar o'rtasida yuzaga keladigan nizolarni *vositachi* ya'ni *mediator* tomonidan tinch yo'l bilan hal etilishi tushuniladi. Shuning uchun ushbu atma o'rnida ba'zan **vositachilik** so'z ham qo'llaniladi. Sacvan Bercovitch Fikriga ko'ra: "Mediatsiya nizolarni boshqarish jarayoni hisoblanadi, ayni paytda muzokalar olib borish tartibidan tubdan farq qiladi. Bunda nizolashayotgan tomonlar begona bir shaxsdan (individ, tashkilot, davlat yoki guruh) muammoni hal etish yuzasidan yordam so'raydi. Buni ular jismoniy kuch yoki qonun vakolatiga ega bo'lganlarga murojaat qilmasdan amalga oshirishlarida o'z ifodasini topadi". Demak, mediatsiya muzokalar olib borishga o'xshab ketishi mumkin. Lekin vositachilikda taraflar nizoni hal etish uchun umuman begona bo'lgan shaxs yoki davlatdan uni hal etishni maqsadida yordam so'raydilar. Muzokarlarda esa buning teskarisi sodir bo'ladi, ya'ni taraflar o'zaro kelishgan holda o'z vakillarni tanlaydilar. Unda Uchinchi shaxslar ishtirok etishmaydi. **Blakening huquqiy lug'atida**, "mediatsiya _ *aralashuv; vositachilik; ikkita*

bahslashuvchi tomon o`rtasida ularni yaratirish yoki nizolarni hal qilishga ko`ndirish maqsadida uchinchi shaxsning amalga oshiruvchi harakati. Xalqaro huquqda bu atama bir davlatning boshqa davlatlarning nizolariga do`stona aralashuvi, ularning ta`siri va qiyinchiliklarini bartaraf etish orqali xalqao hamjamiyatda tinchlikni saqlash maqsadida qo`llanilishi keltirilgan”. Mediatsiya yo`li bilan nizolarni hal etish ilk bor “Xalqaro nizolarni tinch yo`l bilan hal qilishdagi 1899- va 1907-yillar”dagi Gaaga Konvensiyasida keltrilgan. Uning 2-moddasida nizolarni qurolli kuch bilan hal qilishdan avval xayrli xizmatlar yoki *vositachilikka* murojaat etishga rozi bo`linganligi belgilangan.

Xalqaro nizolarni mediatsiya yo`li bilan hal etishning bir qancha afzalliklari mavjud. Mediatsiyaning eng muhim afzalliklaridan biri bu nizolarni hal etishda *hamkorlik ta`minlash va qarama-qarshiliklarni oldini olishga* xizmat qiladi. Sud muhokamasi yoki arbitrajdan farqli o`laroq, mediatsiyada o`zaro yechimlar topishga qaratilgan bo`ladi. Nizo sudda ko`rilganda, natijalar asosan g`olib va mag`lublikdan iborat bo`lib qoladi. Shunda bir taraf ikkinchi tarafga ma`lum ishni bararish majburiyatini olishini nazarda tutish mumkin. Vositachilik orqali hal qilishda esa, taraflar o`rtasida do`stona munosbatlarni saqlash va shu bilan birga uzoq muddatli hamkorlikni ta`minlash imkoni beradi. Chunki ushbu yo`l orqali ikkila taraf uchun ma`qul bo`ladigan yechimni topishni o`z oldiga maqsad qilib qo`yadi. Ya`ni bunda ikki taraf ham yutqazmaydi.

Yana bir muhim afzalligi shundaki, mediatsiya nizolarni hal qilishning *tezkorlik* bilan amalga oshirishini ta`minlaydi. Xalqaro sudlar yoki arbitrajlarda ularni hal etish uzoq muddatli protseduralarni o`z ichiga qamrab oladi. Natijada, juda ko`p miqdorda vaqt va mablag` sarflanadi va bu vaqt ichida nizolashyotgan taraflar hatto boshqa bir masalalar ham yuzasidan kelishmovchiliklarga duch kelishlari ham mumkin. Ortiqcha vaqt va mag`labni tejash orqali boshqa turdagi masalalarni hal

etish imkoniga ega bo'ladilar. Bundan tashqari, mediatsiya majlislarida olib borilgan ishlar *maxfiylikka* tayangan holda ish olib boriladi. Xalqaro sud muhokamalari esa ommaviy va ochiq bo'lishi, shu bilan bir qatorda bu vaziyat taraflarni noqulay ahvolga solib qo'yishi ham mumkin. Mediatsiya orqali hal etish tomonlarga o'zlari uchun ma'qul bo'lgan yechimlarni qabul qilish va xavotirlarini cheklamagan holda ovoz berish imkoniga ega bo'ladilar. Bu usul orqali ular o'rtasidagi do'stona munosabatlar saqlash imkoni yaratish mumkin.

Mediatsiya o'ziga xos afzalliklari bilan bir qatorda bir qancha kamchiliklari ham mavjuddir. Birinchidan, mediatsiya majlislarida qabul qilingan qarorlar *tavsiyaviy xarakterga* ega ekanligi hisoblandi. Sud yoki arbitrajlarda chiqarilgan qarorlarni bajarmaganlik yuzasidan huquqiy oqibat kelib chiqadigan bo'lsa, mediatsiyada ushbu holat vujudga kelmaydi. Ushbu qarorlar qat'iy o'rnatilmagan hisoblanadi. Jumladan, "Xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan hal qilishdagi 1899- va 1907-yillar" dagi Gaaga Konvensiyasining 6-moddasida vositachilik, nizolashayotgan taraflarning iltimosiga binoan yoki unga aloqador bo'lmagan boshqa taraflar tashabbusi bilan amalga oshirilgan taqdirda, faqat maslahat xarakteriga ega bo'lishi va hech qanday majburiy kuchga ega emasligi belgilab qo'yilgan. Bunday vaziyatda vositachilik yo'li bilan hal etilgandan so'ng ham taraflar o'rtasida nizo davom etishiga olib kelishi mumkinligi xavfini orttiradi.

Ikkinchidan, mediatsiyani amalga oshirishning tartibi alohida *xalqaro huquqiy hujjat bilan tartibga solinmaganligidir*. 1899-1907 yillardagi Vena konvensiya ham faqat xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan hal etishga qaratilgan usullar haqida gap boradi. Lekin ushbu hujjat mediatsiya tuzish tartibi, olib borilishi, ishni olib boruvchi shaxslarga qo'yilgan talablar, muddatlari, qabul qilingan qarorlar yuzasidan yuzaga keladigan oqibatlar haqida hech qanday ma'lumot mavjud emas. Hozirgi kunda ana shu hujjatdan so'ng, 2019 yil 12-sentabr kuni imzolangan

“Birlashgan Millatlar Tashkilotining Mediatsiya bo'yicha xalqaro kelishuvlar to'g'risidagi konvensiyasi” (Singapur Mediatsiya to'g'risidagi konvensiya) mavjud. Lekin ushbu konvensiya faqat xalqaro tijorat va savdo masalalari bo'yicha yuzaga kelgan nizolarni ko'rib chiqish uchun mo'ljallangan. Lekin, xalqaro maydonda turli xildagi nizolar mavjud. Agar hududiy nizo kelib chiqadigan bo'lsa, uni bu konvensiya bilan hal etib bo'lmaydi.

Uchinchi, *xolislikning xayfi ostida qolishi*. Odatda, tomonlar nizoni hal etish uchun begona shaxs, davlat yoki tashkilotga murojaat etadilar. Bunda uchinchi taraf o'z manfaatlarni o'ylab, bir tarafga yon bosishi mumkin bo'lib qoladi. Chunki vositachi bu yo'l orqali ma'lum bir maqsadga erishishni ko'zlashi ham mumkin. Ya'ni ishni xolisona amalga oshirish tamoyili buzilishiga olib kelishi mumkin. Natijada, nizo hal etilishi o'rniga yana kengroq avj olishiga olib kelishi mumkin.

Garchi, mana shunday kamchiliklarga ega bo'lganiga qaramay hozirgi kunga qadar, mediatsiya bilan bir qancha nizolar hal etilgan. Misol uchun, 1966-yil 10-yanvar kuni Toshkentda Ikkinchi jahon urushidan keyingi eng yirik mojaro hisoblangan Hindiston va Pokiston o'rtasida hududiy nizolar bo'yicha kelishuv bitimi imzolangan edi. Mojaro Hindistonning musulmonlarning ko'pchilik qismi yashaydigan Kashmir shahri ustidan qilgan siyosati sabab bo'ladi. SSSR Vazirlar Kengashi Raisi Aleksey Kosigin ushbu masalani hal etishda yetakchi ro'l o'ynagan va bunga taraflar ham rozilik bildirishgan. Muzokaralarni olib borishda juda qiyinlikka duch kelinadi, taraflar bir-birlarini ayblaydilar. Lekin harakatlar samarasiz ketmaydi. Natijada, ikki davlat o'rtasidagi nizo barham topadi. Bundan shuni ko'rishimiz mumkin, vositachilik usuli bila hal etish davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni saqlash bila bir qatorda, nizoni tezkorlik va samarali usulda hal etish uchun muhim ro'l o'ynaydi.

Xalqaro maydonda vujudga keladigan nizolarni tinch yo'l bilan hal etishning yana bir samarali yo'li bu arbitrajdir. Xalqaro arbitraj bu nizolashayotgan shaxslarning ixtiyoriy roziliklari bilan nizoni hal etish maqsadida uchinchi shaxsga hakam qilish uchun topshirish tushuniladi. Bunda mediatsiyadan farqli ravishda unda qabul qilingan qarorlar taraflar uchun majburiy hisoblanadi. Xalqaro arbitrajning kelib chiqishi 1794-yildagi Angliya-Amerika do'stlik, savdo va navigatsiya to'g'risidagi shartnoma "Djey kelishuvi" uchta aralash komissiya tuzishdan boshlangan. 1899-1907 yillardagi Vena konvensiyasida xalqaro arbitraj keltirilgan bo'lib, uning 16-moddasiga ko'ra: "huquqiy xususiyatga ega bo'lgan masalalar, xususan xalqaro konvensiyalarni talqin qilish yoki qo'llashda, imzolash huquqiga ega bo'lganlar tomonidan diplomatik yo'l bilan hal qilina olinmagan nizolarni hel etishda eng samarali va ayni paytda eng adolatli usul sifatida arbitraj tan olinadi", deb belgilangan.

Bugungi kunga qadar arbitrajning tuzilishi, qo'llanilishini o'rganish natijasida ko'plab nazariyalar vujudga keldi. Ammo ulardan faqat ayrimlari to'liq shakllandi. Bularga shartnomaviy nazariya, yurisdiksiyaviy nazariya, gibrid (aralash) nazariya kiradi. Birinchi yurisdiksiyaviy (huquqiy) nazariya ko'ra nizoni ko'rib chiqishda milliy qonunchilik juda katta ahamiyatga ega ekanliklari haqida fikrni ilgari surishadi. Bunda davlat juda katta o'rin egallaydi. Ushbu nazariyga ko'ra taraflar nizoni sud muhokamasi orqali hal etmasdan, arbitraj orqali hal etishni nazarda tutsa ham, lekin bu huquq ularga davlat tomonidan berilishini anglatadi. Hakamlar davlat tomonidan berilgan huquqiy asoslarga ko'ra o'z faoliyatlarini amalga oshiradilar. Bu yo'l orqali davlat arbitraj ustidan nazarat o'rnatishi va hakamlarng mustaqilligiga qisman cheklovlar kiritishga huquqiga ega bo'ladi. Keyingi nazariya *shartnomaviy nazariya* bo'lib, bunda nizolarni hal qilish taraflarning irodasiga bog'liq bo'ladi. Taraflarning o'zaro kelishuviga asoslangan holda arbitraj qanday

qonunchilikni qo'llash, tartibi va protsessual qoidalar ustda to'liq nazorat qilishga huquqiga ega bo'lishadi. **Gibrid nazariyasi** yuqorida keltirilgan ikki nazariyaga qo'shilishidan hosil bo'lgan.

Unga ko'ra arbitraj bir vaqtning o'zida taraflarning o'zaro kelishuvi va davlat huquqi va qo'llanilishini amalga oshiriladi. Tomonlar nizolarni hal etishning o'zlari xohlagan usulini tanlaydilar. Lekin shu bilan bir qatorda arbitraj tashil etilgan joydagi davlatning qonunchiligi ham inobatga olinadi.

Nizolarni arbitraj yo'li bilan etishning bir qator afzalliklari, shu bilan birga cheklolari ham bor. Arbitrajda Suddagi kabi nizoni hal etish uchun uning o'tkazilish joyi va tartibni belgilash uchun bir necha yil kerak bo'lmaydi. Chunki bundan taraflarning ixtiyoriga asoslangan holda tashkil etish mumkinligini nazarda tutadi. Yana ishi ko'rib chiqish unchalik ko'p vaqtni olmasligidir. Prosesual jarayonlar ancha tezroq amalga oshiriladi. Bundan tashqari, arbitrajlar maxfiylikka asoslangan holda tashkil etiladi. Sud muhokamasida ko'rilayotgan ish yuzasidan ommaviy tartibda olib boriladi. Ular tomonidan keltirilgan ma'lumotlar taraflar uchun muhim bo'lishi, xalqaro munosabatlari xavf ostida qoldirilishiga olib kelishi mumkin. Yana bir ahamiyatli jihati shundaki, mediatsiyadan farqli ravishda arbitrajda qabul qilingan qarorlarning ijrosi ta'minlovchi xalqaro hujjatning mavjudligi hisoblanadi. 1958-yil 10-iyun "Birlashgan Millatlar Tashkilotining xorijiy arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etish to'g'risidagi" Nyu-York Konvensiyasi qabul qilingan. Ushbu Konvensiyaning 1-moddasida, "Ushbu Konvensiya arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etish talab qilinayotgan davlatdan boshqa davlat hududida chiqarilgan hamda jismoniy yoki yuridik shaxslar o'rtasidagi kelishmovchiliklardan kelib chiqadigan arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etishga nisbatan qo'llaniladi" keltirilgan.

Arbitrajning kamchiliklaridan biri, yuqori xarajatlar sabab bo'lishidir. Ushbu yo'l bilan hal etish taraflarga qimmatga tushishi mumkin. Hakamlarga haqini to'lash, arbitraj joyi va boshqa jarayonlar uchun juda ko'p miqdorda mablag' talab

qilinishi mumkin. Yana bir cheklov bu apellatsiya berish huquqi mavjud emasligi hisoblanadi. Agar chiqarilgan qaror yuzasidan taraflar norozi bo'lsalar, uni qayta ko'rib chiqish uchun shikoyat berish imkoniyati mavjud bo'lmaydi. Bunda taraflar adolatsiz chiqarilgan qarorlarga nisbatan hech qanday harakatni amalga oshira olmaydilar. Bu esa yana boshqa nizoni yuzaga kelishiga turtki beradi, xolos. Shuningdek, nizolarni xalqaro arbitrajlarda ko'rib chiqilish sohalari cheklangandir. Ularda, asosan, xalqaro tijoratga oid nizolarni ko'rib chiqiladi. Garchi samaradorliklarga ega bo'lishiga qaramay, ma'lum sohalarga nisbatan qo'llanilishi uni ahamiyatini pasayishiga olib kelishi mumkin. Masalan, qo'shma korxonalar, qurilish loyihalari, sheriklik farqlari, intellektual mulk huquqlari, shaxsiy jarohatlar, mahsulot majburiyatlari, kasbiy javobgarlik, ko'chmas mulk qimmatli qog'ozlari, shartnomalarni talqin qilish va bajarish, sug'urta da'volari va Bank va bankdan tashqari bitimlar bo'yicha nizolar arbitrajning yurisdiksiyasiga kirishi keltirilgan. Yana bir misol, Hindiston qonunchiligiga ko'ra, arbitraj orqali hal qilib bo'lmaydigan nizo turlariniq belgilangan. Bularga jinoiy huquqbuzarliklar, nikoh o'rtasidagi nizolar, vasiylik masalalari, to'lovga layoqatsizligi to'g'risidagi arizalar kiradi.

Shu o'rinda aytishimiz mumkinki, xalqaro nizolarni hal qilishda mediatsiya va arbitrajning o'ziga xos afzalliklari mavjud. Lekin yuqoridagi kamchiliklarni hisobga olgan holda, quyidagicha takliflar keltirish mumkin. Mediatsiyani tashkil etish tartibi va undagi vositachilarga qo'yiladiga talablar yuzasidan xalqaro konvensiya qabul qilinshi lozim. Bundan tashqari ana shu konvensiyada mediatsiya orqali chiqarilgan qarorlar barcha uchun majburiy ahamiyatga ega bo'lishi darkor. Arbitraj yuzasidan esa shikoyat qilish huquqi berilishi lozim va shikoyat tartibini ham keltirib o'tilishi kerak bo'ladi. Agar chiqarilgan qaror yuzasidan taraflar xalqaro sudga shikoyat qilish huquqi berilsa yanada samarali bo'lishi mumkin. Shuningdek, arbitrajda hal etiladigan sohalarni ham kengaytirish kerak. Faqat tijorat bilan

cheklanmasdan, mehnat, fuqarolik, oila va boshqa ko'p sohalarni qo'shilishi nizolarni tez va samarali yechilishiga olib kelishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. What types of disputes can be decided by arbitration
<https://www.theidrc.com/content/adr-faqs/what-types-of-disputes-can-be-decided-by-arbitration>
2. Xalqaro ommaviy huquq (Matn): darslik/ A.X.Saidov va boshqalar.-T.TDYU nashriyoti, 2023.-952b. 575b
3. Full text of "The Hague conventions of 1899 (I) and 1907 (I) for the pacific settlement of international disputes",
<https://archive.org/stream/hagueconventions00inte/hagueconventions00inte.djvu.txt>
4. What is a Legal Dispute?-, Christoph Schreuer,_
https://investmentlaw.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/p_investmentlaw/Writings/A029.pdf
5. Interpretation of the Peace Treaties with Bulgaria, Hungary and Romania, Advisory Opinion of 30 March 1950 (first phase), 1950 ICJ Rep. 65, at 74.
6. Xalqaro nizolarni tinch yo'l bilan hal etish vositalari, Habibullayeva Sadoqat Baxtiyor qizi_203-bet. www.interonconf.com
7. General treaty for the renunciation of war (kellogg-briand pact) Paris, 27 August 1928

8. Xalqaro munosabatlarda liberalism: AQSH xalqaro tizimga kirdi va “o`yin qoidalarini “ taqdim etdi_ Sardor Abdug`aniyev_, [https://xabardor.uz/uz/-](https://xabardor.uz/uz/)

9. Xalqaro munosabatlarda realizm: Davlatlarni urushdan nima tiyib turadi?-Sardor Abdug`aniyev_, [https://xabardor.uz/uz/-](https://xabardor.uz/uz/)

10. Theory of Constructivism in International Relations <https://legalversity.com/theory-of-constructivism-in-international-relations>

11. Resolutions adopted on the reports of the sixth committee_24 october, 1970, page 123

12. 1928 General Act (Pacific settlement of International Disputes),_ adopted in Geneva, Switzerland on 26 September 28 <://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/1928-General-Act-of-Arbitration.pdf>

13. Mediation-definition-,Black’s Law Dictionary, Free 2nd ed., and The Law Dictionary. <https://thelawdictionary.org/mediation/>

RAQAMLASHTIRISH VA INSON HUQUQLARI

Xamidova Odina Shavkat qizi

Toshkent davlat yuridik univertiteti

Jinoiy odil sudlov fakulteti 2-kurs talabasi

E-mail: oydinahamidova2005@gmail.com

Telefon: +998941934008

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson huquqlarining tarixiy shakllanish jarayoni hamda zamonaviy raqamli texnologiyalarning ularga ko'rsatgan ta'siri atroflicha tahlil qilinadi. Raqamlashtirishning axborot erkinligi, ta'lim sifati va tibbiyot sohalarida yuzaga keltirgan yangi imkoniyatlari alohida qayd etiladi. Shu bilan birga, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish zarurati, sun'iy intellektning inson huquqlariga ta'siri hamda intellektual mulk huquqlariga oid dolzarb muammolar ham keng yoritilib, ularning huquqiy va ijtimoiy oqibatlarini tahlil etiladi.

Аннотация: В данной статье всесторонне анализируется историческое формирование прав человека и влияние на них современных цифровых технологий. Особое внимание уделяется тем новым возможностям, которые цифровизация открывает в сферах свободы информации, образования и медицины. Вместе с тем рассматриваются актуальные проблемы, связанные с необходимостью защиты персональных данных, воздействием искусственного интеллекта на права человека, а также с вопросами, касающимися охраны интеллектуальной собственности. При этом подчеркиваются как правовые, так и социальные последствия указанных процессов.

Annotation: This article provides a comprehensive analysis of the historical development of human rights and the impact of modern digital technologies on them.

Particular attention is given to the new opportunities created by digitalization in the fields of freedom of information, education, and healthcare. At the same time, the article examines pressing issues such as the protection of personal data, the influence of artificial intelligence on human rights, and challenges related to intellectual property. Both the legal and social implications of these processes are highlighted.

Kalit soʻzlar: inson huquqlari, raqamli texnologiyalar, raqamlashtirish, axborot erkinligi, taʼlim, tibbiyot, shaxsiy maʼlumotlarni himoya qilish, sunʼiy intellekt, intellektual mulk, huquqiy oqibatlar, ijtimoiy taʼsir

Ключевые слова: права человека, цифровые технологии, цифровизация, свобода информации, образование, медицина, защита персональных данных, искусственный интеллект, интеллектуальная собственность, правовые последствия, социальное воздействие

Keywords: human rights, digital technologies, digitalization, freedom of information, education, healthcare, personal data protection, artificial intelligence, intellectual property, legal implications, social impact

Inson huquqlari rivojlanishi uzoq oʻtmishga borib taqaladi. **Miloddan avvalgi 539-yilda** Ahamoniylarning birinchi shohi Kir tomonidan Bobil davlatining zabt etilgani sharafiga barcha qullarni ozod qiladi. U barcha irqning teng va har kim oʻzi xohlagan dinga eʼtiqod qilish huquqiga ega ekanligi eʼlon qilgan. Bu haqida qadimgi Akkad tilida yozilgan sopol xumdagi bitiklar asos boʻladi. Keyinchalik inson huquqlari tan olish va taʼminlash masalasi: *“Magna Karta” (1265), Fransiyaning Inson va fuqarolarning huquqlari deklaratsiyasi (1789), 1864-yilgi Jeneva Konvensiyasi, “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi” (1948)* da asta-sekin rivojlanib boradi. Biroq XXI asrga kelib ijtimoiy munosabatlar shiddat bilan

o'zgarimoqda. Bu esa inson huquqlarini ta'minlanishi, kafolatlanishi va himoya qilinishi bo'yicha foydali va zararli holatlarni keltirib chiqarmoqda. Natijada, kelajakda yuzaga keladigan xavflarni oldini olish uchun zarur chora-tadbirlar ko'rishni talab etmoqda.

XXI asr texnika asr deb ataldi. Ushbu davrga olimlar ta'riflashda *“digital age”*, *“computer age”*, *“raqamli asr”* *“raqamli dunyo”* kabi atamalardan keng foydalanadilar. Chunki butun dunyo aholisining kundalik tartibining asosiy qismiga aylanib ulgurgan internet va kompyuterlar ixtiro qilingan davrdir. Jumladan, **1946-yil 14-fevral** kuni yer yuzidagi birinchi umumiy maqsadli elektron kompyuter “Elektron raqamli integrator va kompyuter” (ENIAC) yaratildi. Bu esa yangi asr uchun ulkan inqilob deb hisoblandi. Yoki birinchi shaxsiy kompyuterlar (PC) MITS nomi kichik kompaniya tomonidan 1974-yil ixtiro qilinishi, so'ngra 1976-yilda Stiv Voznyak va Stiv Jobs shaxsiy kompyuterlar bozoriga kirish maqsadida o'z kompaniyalariga asos solib, biz bilgan Apple I kompyuterlarini yaratishi buning yorqin dalilidir. Shu tariqa 1970-yillarning oxiri shaxsiy kompyuterlar yaratilishi jamiyat hayotida katta burilish yasadi. Ushbu davr zamoviy kompyuter sanoati va raqamli dunyoning shakllanishi muhim rol o'ynadi. Bu holatni hatto Kompyuter fanlari professori Andre DeHonning so'zlari ham isbotlaydi : “ ENIACning merosi bugungi kompyuterlashtirilgan dunyodir va biz yashayotgan olam. Aynan ushbu avtomatlashtirish hamda hisoblash texnologiyalari tufayli hayotimiz yanada qulay va rivojlangan bo'ldi”.

Raqamli dunyo deyarli barcha sohalarga o'z ta'sirini o'tkazib ulgurdi, inson huquqlari sohasi ham bundan mustaso emas. Endilikda birgina kitobni o'qish uchun kutubxonalarda oylab navbat kutish shart emas. Internet orqali o'zimiz uchun kerakli bo'lgan istalgan axborotni topib, o'rganish imkoniga ega bo'ldik. Lekin ushbu qulayliklar o'z narvbatida ko'plab xavf-xatarlarni ham keltirib chiqarmoqda. Boshqacha qilib aytganda, bir tomondan, raqamlashtirish insonga o'z huquqlarini

amalga oshirish uchun keng imkoniyatlarga yaratib bergan bo'lsa, ikkinchi tarafdin inson huquqlari juda katta xavf ostida qolmoqda.

Raqamlashtirishning inson huquqlarini ijobiy ta'sirlari quyidagilardan iborat: Axborot erkinligi nazariyasi shaxs o'z fikrini erkin ifodalashi va o'zi uchun muhim bo'lgan axborotni izlashi, undan foydalanishi tarqatishi mumkinligini bildiradi. Internet va turli raqamli platformalar odamlarga o'z fikrlarini erkin bildirish, bilim va ma'lumotlardan foydalanish kabi yangi imkoniyatlar yaratadi. Bunda xalqaro hujjat va standartlarning ham o'rni katta. Jumladan, BMTning **“Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”** va **“Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida”gi Xalqaro Paktning 19-moddalarida**, har bir inson hech qanday to'siqsiz o'z fikriga ega bo'lishi va uni erkin bildira olish huquqi mavjudligi va inson o'z ixtiyoriga ko'ra istalgan usul bilan turli axborot va g'oyalarni qidirish, olish va tarqatish erkinligi mavjudligi belgilangan. Hatto, **2011-yil 21-iyulida BMT Inson huquqlari qo'mitasi** ushbu 19-moddaga huquqiy sharh berishi bu huquqlarning qanchalik ahamiyat ega ekanligini ko'rsatgan. Izohda: *“So'z va fikrlash erkinligi shaxsning har tomonlama kamol topishining ajralmas shartidir. Ular har qanday jamiyat uchun zarurdir. Ular har bir erkin va demokratik jamiyatning poydevorini tashkil etadi”*, deya keltirilgan. Shunga asoslangan holda, 2022-yil 28-29-sentabr kunlari O'zbekistonning Toshkent shahrida Xalqaro axborotdan erkin foylanish kuni munosabati bilan axborotga erkin kirish va undan erkin foydalanish huquqi inson huquqlari va demokratiyaning ajralmas qismi ekanligini ta'kidlangan. Bundan tashqari, deklaratsiyada ishtirokchi davlatlar fuqarolar uchun erkin, qulay va ko'p tomonlama ommaviy axborot muhitini yaratishlari, qarorlar qabul qilish jarayonlari yuzasidan xabardor qilishni qo'llab-quvvatlash, shaffoflikni va javobgarlikni oshirish, shuningdek, noto'g'ri axborot va xabarlarga qarshi kurashish, bundan holatlarning demokratik jarayonlarga va barqaror rivojlanish sohalariga, xususan, ta'lim, sog'liqni saqlash

yoki atrof-muhitga tahdidlarni hisobga olish kabi majburiyatlarni olishlari belgilangan.

So'nggi yillarda davlatimizda ham ochiqlik siyosati jadal ravishda rivojlanib bormoqda. Axborot erkinligi ta'minlashga qaratilgan bir qancha qonunchilik hujjatlari qabul qilindi. Bular jumlasiga "*Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida*" Qonun, "*Axborot erkinligi va kafolatlari prinsiplari to'g'risida*"gi Qonun, "*Davlat hokimiyati va boshqaruv organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida*"gi Qonun kabilarni keltirish mumkin. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining **Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga** davlat hokimiyati va boshqaruv organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik (**215⁷-moddasi**) belgilab qo'yildi. Bundan tashqari, fuqarolar uchun qulay bo'lgan davlat organlarining onlayn platformalarini ham ishlab chiqildi. Misol uchun aholiga davlat xizmatlarini ko'rsatish maqsadida Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali (**my.gov.uz**) ishga tushirilib, bugungi kunda aholiga 400 dan ortiq davlat xizmatlari onlayn tarzda ko'rsatilmoqda. Yoki normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini jamoatchilik muhokamasiga taqdim etuvchi **Regulation.gov.uz** platformaning ishga tushirilishi fuqarolarning ham qonunlarni qabul qilishda ishtirokini ta'minlashga xizmat qilmoqda va bu jamiyatda demokratiyani rivojlanishiga o'z hissani qo'shmoqda.

Yana bir afzalliklaridan biri, insonlarning ijtimoiy-madaniy huquqlari bo'lgan, ta'lim olish va tibbiy malakali xizmatlardan foydalanish huquqini amalga oshirishda bir qancha imkoniyatlarni yaratib berayotganligidir. "**Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi**" (**26-moddasi**) va "**Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi**" **Xalqaro Paktning (13-moddasi)**da har bir inson ta'lim olish huquqiga ega ekanliklari keltririlgan. Ta'lim olish sharoitini yaratib berish har bir davlatning majburiyati ekanligi keltririlgan. Ushbu huquqning ta'minlash

masalasi, ayniqsa, Covid-19 pandemiyasi davrida mushkul bo'ldi. Ko'plab mamlakatlar hali masofaviy onlayn ta'limga hali tayyora emasliklari yaqqol ko'zga tashlangan bo'lsa-da, turli ta'lim platformalar yoradmida darslar olib borishga erishildi. Bundan tashqari, UNESCO va Dubai Cares ta'limning raqamli transformatsiyasi bo'yicha yangi yo'l xaritasi bo'lgan **“Ta'lim uchun ulanish to'g'risidagi”** qayta tuzilgan Global deklaratsiya qabul qilindi. Shuningdek, **2020-yilda** qabul qilingan yangi tahrirda qabul qilingan **“Ta'lim to'g'risidagi”** Qonunda ham shaxslar zarur bilim va ko'nikmalarni axborot kommunikatsiyalari yordamida hamda Internet jahon axborot tarmog'idan foydalangan holda masofaviy ta'lim olish huquqiga ega ekanliklari belgilab qo'yildi.

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi” Xalqaro paktning 12-moddasiga ko'ra *“Kasal bo'lgan hollarda hammaga tibbiy yordam ko'rsatish va tibbiy parvarishni ta'minlaydigan sharoit yaratish”* uchun tegishli choratadbirlar ko'rish har bir ishtirokchi davlatning majburiyati ekanligi belgilangan. Shunga asoslangan holda, **Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti tomonidan 2020-yil may oyida 73-sonli sessiyada “Raqamli sog'liqni salash bo'yicha global strategiya 2020-2025”** hujjati qabul qilindi. Hujjatning asosiy g'oyasi har bir inson uchun, har qanday joyda salomatlikka bo'lgan huquqni ta'minlash maqsadida raqamli sog'liqni saqlash texnologiyalarni xavfsiz, teng, arzon va ommabop tarzda rivojlantirish va kengaytirish zarurligi keltirib o'tilgan. Jumladan unda raqamli shifoxona deb, shifoxona xizmatlari nafaqat shifoxona ichida, balki tashqarisida ham ko'rsatadi. Bu an'anaviy muassasaga asoslangan tibbiy xizmat ko'rsatish modelidan voz kechib, bemor markazda shakllangan, sog'liqni saqlashning uzluksiz tizimiga integratsiyalashgan aqlli virtual xizmatlar tarmog'iga o'tish nazarda tutilgan.

Garchi raqamlashtirish inson huquqlarini amalga oshirishda o'zining ulkan hissasini qo'shsa-da, uning yordamida bir qancha huquqbuzarliklarni sodir

etish ham osonlashmoqda. **Ma'lumotlarni himoya qilish va shaxsiy hayot daxlsizligi nazariyasi ko'ra**, raqamli dunyo shaxsiy ma'lumotlar va xabarlar yig'ish bilan bog'liq yangi xavf-xatarlarni keltirib chiqarmoqda. Raqamli texnologiyalar, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlar va onlayn xizmat ko'rsatuvchi platformalar shaxsiy ma'lumotlarni yig'ish va ularni tahlil qilish imkonini beradi. Natijada, shaxsiy ma'lumotlar insonlar tomonidan noto'g'ri maqsadlarda ishlatilishiga, shaxsiy hayotga tajovuz qilish va maxfiylikka tahdid solishi mumkin. Garchi axborot olish erkinlik huquqiy mavjud bo'lsa-da, ushbu huquq boshqa shaxslarning huquqlarini buzmasligi lozim. Shuning uchun, ushbu masalalarni tartibga solishga qaratilgan bir qancha xalqaro hujjatlar qabul qilingan. **Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 12-moddasida** hech kim shaxsiy va oilaviy hayotiga o'z boshimchalik bilan aralashish, uy-joy daxlsizligi, uning yozishmalaridagi sirlarga yoki sha'ni qadr-qimmatiga o'zboshimchalik bilan tajovuz qilishi mumkin emasligi belgilangan. Shuningdek **Inson huquqlari bo'yicha Yevropa konvensiyasining 10-moddasi** so'z erkinligi huquq bo'lishi bilan bir qatorda, o'zida majburiyatni ham vujudga keltirishi bu bilan shaxs so'z erkinligidan foydalanganda boshqalarning huquqlari va sha'ni, qadr-qimmatiga putur yetkazmaligi, shaxsiy ma'lumotlarni oshkor qilmasligi lozimligini bildiradi.

Jumladan, **Yahoo 2016-yilda** ikkita yirik ma'lumotlar buzilishini boshdan kechirganligini oshkor qildi. Ushbu holat 3 milliarddan ortiq foydalanuvchilar hisoblariga ta'sir ko'rsatgan. Buzilishlar 2013-yil va 2014-yillarda sodir bo'lgan. Xakerlar foydalanuvchilarning ism-familiyasi, electron pochta manzillari, telefon raqamlari, tug'ilgan sanalari va parollarni qo'lgan kiritishgan. Bu kabi tahdidlarning ko'payishi natijasida, Yevropa Parlamenti va Konsuli tomonidan **2016-yil 27-aprelda "Umumiy ma'lumotlarni himoya qilish reglamenti"** to'g'risidagi xalqaro hujjat qabul qilindi. Ushbu Reglamentning asosiy maqsadi shaxsiy

ma'lumotlarni qayta ishlanishi jarayonida jismoniy shaxslarning huquq vaerkinliklarini, ayniqsa, shaxsiy ma'lumotlar himoyasini ta'minlashdir. Shaxsiy hayot daxlsizligini ta'minlashda

Reglamentning 17-moddasining 1-qismi “d” bandiga ko'ra,

“Ma'lumotlar subyekti tegishli nazoratchidan o'ziga tegishli shaxsiy ma'lumotlarning o'chirilishi ortiqcha kechiktirmasdan olish huquqiga ega va nazoratchi ana shu shaxsiy ma'lumotlar noqonuniy ishlov berilgan taqdirda o'chirishga majbur” ekanligi belgilangan. Bu esa raqamli dunyoda insonning huquqlari ta'minlashda samarali mexanizm bo'lib xizmat qilmoqda.

Yana bir muammolardan biri bu Sun'iy Intellekt va intellektual mulk huquqining himoya qilinishi bilan bog'liqdir. *Intellektual mulk _ shaxsning o'zining ijodiy faoliyati tufayli tur xildagi badiiy, ilmiy va san'at asarlari yaratishga bo'lgan huquqi.* **“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi” Xalqaro Paktning 15-moddasida** “o'zi muallif bo'lgan har qanday ilmiy, adabiy yoki badiiy mehnat bilan bog'liq holda yuzaga keluvchi moddiy va ma'naviy manfaatlar himoyasidan foydalanish huquqi” belgilangan. Bundan ko'rinadiki, faqat jismoniy shaxslargina ushbu huquqlarini amalga oshira olishi mumkindir. Unda AI yordamida yaratilgan asarlariga bo'lgan huquqi-chi, degan o'rinli savol yuzaga kelmoqda. Albatta, SI bilan ishimiz ancha-muncha osonlashdi. Endilikda, hatto taqdimot uchun soatlab vaqtimizni sarflashga hojat yo'q. Birgina, “Ushbu mavzuga oid 20 ta slyaddan iborat taqdimot tayyorlab ber” deb yozishning o'zi kifoya bo'lib qolmoqda. Ma'lumki, Intellektual mulk huquqini himoya qilish bo'yicha **1971-yilda “Adabiy va badiiy asarlarni himoya qilish to'g'risida”gi Bern Konvensiyasi** qabul qilingan. Ushbu konvensiyaning **6-moddasida** *“muallifning mulkiy huquqlaridan qat'i nazar va u hatto bu huquqlardan voz kechgan taqdirda ham muallif o'z muallifligining e'tirof etilishini talab qilishi hamda ushbu asarni sohtalashtirish, buzib ko'rsatish yoki boshqa o'zgartirishlarga qarshi chiqish,*

shuningdek, muallifning izzat-nafsi yoki obro'siga ziyon yetkaza oladigan harq qanday boshqa tajovuzlarga qarshilik ko'rsatish huquqiga ega bo'lishi" belgilan o'tilgan bo'lsa-da, ushbu normaning amalda ishlamayotganligidan dalolat beruvchi holatlar uchramoqda. **2025-yilning 25-martida** Open AI GPT-4o modelini chiqardi va SI yaponiyaning mashhur animatsion studiyasi bo'lgan "Ghibli" nning tasvirlariga o'xshash tasvirlar yaratishi olish imkoniyati yuzaga keldi. Ushbu holat jamaotda juda tez ommalashib ketdi. Insonlar o'zlarining yoqtirgan animatsion multfilm qahromonlari tasvirida bo'lishlari hammani birdek zavqlantirgan bo'lsa-da, bir guruh odamlar ushbu ish umuman axloq-huquq normalariga to'g'ri kelmasligi bva OpenAI kompaniyasidan ushbu modelni o'chirib tashlashni talab qilishmoqda. Biz uchun sevimli bo'lgan dunyoning asta-sekin raqamli texnologiya tomonidan egallanib olishi qanday achinarli. Eng qizig'i, bunga o'zimiz yo'l qo'yib bermoqdamiz. Bundan tashqari, Yevropa Ittifoqi tomonidan **2024-yilda qabul qilingan "Sun'iy intellekt to'g'risidagi Akt"**ning asosiy maqsadlaridan biri sifatida "*litsenziyaga ega bo'lgan GPAI modeli provayderlari faqat mualliflik huquqiga rioya qilishlari*" keltirilgan. Lekin "Ghibli va AI" keysi yuzasidan nega haligacha ushbu hujatlardan kelib chiqib holda, hech qanday chora ko'rilmadi, degan savol tug'iladi. Sababi SI yaratgan tasvirlar Ghibli Studiyasi tomonidan chiqarilgan asarlarga faqat taqlid qilgan, ya'ni undan kerakli algoritmlarni olgan holda tasvirlar ishlab chiqqan. Shu sababli, hozirgi kunga qadar, ushbu versiya ishlashda davom etmoqda. Endilikda huqushunos olimlar va butun jamoat SIni huquq subyekti sifatida tan olish kerakmi yoki yo'qligi bo'yicha bahslashmoqdalar. Sabab SI tomonidan yaratilgan asarlarga bo'lgan huquq Miyazakiga tegishli yoki ushbu tasvirni yaratishni SIDan so'ragan shaxsgami yoki SI gami? Albatta SI o'zi mustaqil ravishda san'at asarlani yarata olmaydi. Bir tomondan SI ni huquq subyekti sifatida qabul qilinishi, mualliflik huquqlarini buzilishiga yo'q qo'yilmasligi mumkin deyilsa, ikkinchi tarafdin, asarlar faqat insonlar tomonidan yaratiladi,

ushbu huquqni qandaydir sovuq mashinaga axloqan to'gri emas degan fikrga borilmoqda. Shu sababli ushbu masalani hali ham ochiqligicha qolmoqda, bu esa biz sevgan studiyaning huquq va manfaatlariga o'z tasirini ko'rsatmay qolmayapti.

“AI va Ghibli” keysi intellectual mulk huquqiga oid nizoni keltririb chiqarish bilan bir qatorda, insonlarda tasvirga bo'lgan huquqning ham buzilishiga olib kelishi mumkinligini ko'rsatdi. Har bir tasvirni yaratishda shaxs o'zi tasvirini joylaydi. Yuz tasvir esa shaxsni aniqlash imkonin beradigan biometric ma'lumoyt hisoblanadi. Shu bilan birag u inson hayotining bir qismi sifatida e'tirof etiladi va undan ruxsatsiz foydalanish inson huquqlari buzilishi deb baholanadi. “Umumiy ma'lumotlarni himoya qilish reglamenti”da biometrik ma'lumotlar deb, bu jismoniy shasni aniqlash yoki tasdiqlash imkoni beruvchi, u haqidagi fizik, fiziologik yoki xulq-atvoriy xususiyatlarga oid maxsus texnik ishlov bverish natijasida olingan shaxsiy ma'lumotlar bo'lib, bular jumlasiga uz tasviri va barmoq izlari kirishi belgilangan. “Sun'iy Intellekt to'g'risidagi Akt”da internetdagi yoki kameralardagi yuz tasvir ma'lumotlari maqsadsiz yig'ish yoki shu ma'lumotlarni aniqlash bo'yicha ma'lumotlar toplash taqiqlangan. SIga yuklangan tasvirlar, afsuski, o'chib ketmaydi. Balki yig'ish bilan shaxslarning biomterik ma'lumotlari yig'ish holatlari sodir bo'lish xavfini oshiradi. Shuning uchun SIDan ushbu dasturni olib tashlagan ma'qul.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, raqamli dunyoda inson huquqlarini amalga oshirish bir qancha osonlashdi. Ushbu qulayliklar insonlarning hayot tarzini ham yengillashtirishga muvaffaq bo'ldi. Lekin bu muammolar yo'q degani emas. Insonning eng muhim huquqi bo'lish shaxsiy hayot daxlsizligi hali ham juda katta xavf ostida qolmoqda. Birgina tugma orqali insonga tegishli bo'lgan shaxsiy ma'lumotlar boshqa bir insonning foydasiga ishlashi, yoki aybsiz aybdor bo'lib qolishi hech gap emas. Shu sababli shaxslardan kibermakonda ehtioyt bo'lish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi” _ 12-19-moddasi, <https://constitution.uz/oz/pages/humanrights>
2. “Fuqarolik va siyosiy huquqlar to’g’risida”gi Xalqaro Paktning 19-moddasi,- <https://lex.uz/docs/-2640479>
3. “Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to’g’risidagi” Xalqaro Paktning -13-15-moddasi,- <https://lex.uz/docs/-2686000>
4. “Ta’lim uchun ulanish to’g’risidagi” qayta tuzilgan Global deklaratsiya
5. “Raqamli sog’liqni salash bo’yicha global strategiya 2020-2025 nomli xalqaro hujjat
6. Inson huquqlari bo’yicha Yevropa konvensiyasi _ 10-moddasi,- https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng
7. “Adabiy va badiiy asarlarni himoya qilish to’g’risida”gi Bern Konvensiyasi _ 12-moddasi, <https://lex.uz/docs/1310607>
8. “Sun’iy intellekt to’g’risidagi Akt”ning
9. -A BRIEF HISTORY OF HUMAN RIGHTS-, <https://www.humanrights.com/what-are-human-rights/brief-history/the-united-nations.html>
10. The world’s first general purpose computer turns 75,- <https://penntoday.upenn.edu/news/worlds-first-general-purpose-computer-turns-75>,
11. *Openness policy of New Uzbekistan is changing significantly*,- <https://uzbekistan.org/openness-policy-of-new-uzbekistan-is-changing-significantly/3321/>

12. _ Bridging the digital divide and ensuring online protection, _ UNESCO, _ 2 February 2023.

<https://www.unesco.org/en/right-education/digitalization>

13. Lessons Learned from High-Profile GDPR Data Breach Cases,- <https://www.gdpr-advisor.com/lessons-learned-from-high-profile-gdpr-data-breach-cases/>?

MARKAZIY OSIYO HUDUDIDAGI HOZIRGI DAVLATLARNING PAYDO BO'LISHI

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
Amaliy siyosatshunoslik yo'nalishi magistranti
Mamatqulova Maftuna Akmaljon qizi
Ilmiy rahbar: Jo'rayev Qodir Asadovich
tarix fanlari doktori, professor

Annotatsiya: Maqolada Markaziy Osiyoning zamonaviy davlatlarini tarixiy, tsivilizatsiya va siyosiy omillar kontekstida shakllantirish jarayoni tahlil qilinadi. Qadimgi tsivilizatsiyalar merosi, ko'chmanchi imperiyalarning davlatchilik an'analari, sovet davrida milliy-davlat chegaralarining shakllanishi, shuningdek mustaqillikdan keyingi davr muammolari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, davlatchilik, Sovet Ittifoqi, milliy chegaralar, mustaqillik, tarixiy meros, suverenitet.

Аннотация: В статье анализируется процесс формирования современных государств Центральной Азии в контексте исторических, цивилизационных и политических факторов. Рассматриваются наследие древних цивилизаций, традиции государственности кочевых империй, формирование национально-государственных границ в советское время, а также проблемы периода после обретения независимости.

Keywords: Central Asia, statehood, Soviet Union, national borders, independence, historical heritage, sovereignty.

Abstract: The article analyzes the process of formation of modern Central Asian states in the context of historical, civilizational and political factors. The article examines the legacy of ancient civilizations, the traditions of statehood of nomadic empires, the formation of national and state borders during the Soviet era, as well as the problems of the post-independence period.

Keywords: Central Asia, statehood, Soviet Union, national borders, independence, historical heritage, sovereignty.

Kirish

Zamonaviy Markaziy Osiyo davlatlari – Qozog‘iston, O‘zbekiston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmanistonning tashkil topishi inqilobdan oldingi, sovet va postsovet davrini qamrab olgan murakkab va ko‘p qatlamli tarixiy hamda siyosiy jarayonning natijasidir. Bu davlatlarning paydo bo‘lishini faqat SSSR parchalanishi natijasida ko‘rib bo‘lmaydi. Bu jarayon chuqur tarixiy, etnikmadaniy va geosiyosiy ildizlarga ega.

Asosiy qism: Tarixiy-sivilizatsiyaviy asos. *Markaziy Osiyoda davlatchilikning ko‘p qatlamli merosi.* Markaziy Osiyo tarixan sivilizatsiyalar chorrahasi bo‘lib, bu yerda o‘troq byurokratik an‘ana va ko‘chmanchi hokimiyat tizimini o‘zida mujassam etgan noyob davlatchilik shakllari shakllangan. Bu mintaqada o‘zining go‘yoki “chekka hudud” haqidagi zamonaviy stereotiplaridan farqli o‘laroq, chegaralar, o‘ziga xoslik va suverenitet haqidagi zamonaviy tushunchalarga ta‘sir qiluvchi boy tarixiy va siyosiy merosga ega.

1. O‘troq sivilizatsiyalar: So‘g‘d, Baqtriya, Xorazm. Miloddan avvalgi I ming yillikda mavjud bo‘lgan So‘g‘d va Baqtriya sivilizatsiyalarida kuchli shahar va ma‘muriy markazlar, faol savdo va diplomatik aloqalar rivojlangan. Ayniqsa, so‘g‘diyalar tinch-totuv yashash va transmadaniyatning barqaror an‘analarini shakllantirib, Ipak yo‘lining asosiy vositachilariga aylandilar. Baqtriya (Yunon-Baqtriya podsholigi) ellinistik va sharq boshqaruv shakllarining sintezini namoyish etdi. Xorazm eramizdan avvalgi III asrdayoq mavjud bo‘lgan qishloq xo‘jaligining rivojlangan tizimi va davlat byurokratiyasi bilan mashhur edi.

2. Ko‘chmanchi imperiyalar: Turk xoqonligi, Oltin O‘rda, Qozoq xonligi. Ko‘chmanchi davlatchilik shakllari nafaqat harbiy kuchga, balki iyerarxik siyosiy tizimga, diplomatiyaga, sharaf kodekslariga (toru) va hokimiyatning muqaddasligiga tayangan. J.Bregel ta‘kidlaganidek, ko‘chmanchi imperiyalarda odat huquqi bilan tartibga solinadigan “dasht tartibi” chegaralari aniq tushunilgan.

Turk xoqonligi (VI—VIII-asrlar) turkiy xalqlarning sivilizatsiyaviy til va siyosiy birligining boshlanishi edi.

Oltin Oʻrda (XIII—XIV-asrlar) mahalliy maʼmuriy tizimlarni buzmaganda oʻtroq hududlar ustidan protektoratni amalga oshirgan.

Qozoq xonligi (XV—XIX-asrlar) koʻchmanchi harakatchanlik sharoitida siyosiy chegaralarning moslashuvchan tizimini saqlab turgan holda, juzlar (kattalik) va biylar kengashi tamoyiliga asoslanadi.

3. Diplomatiya va millatlararo hamkorlik anʼanalari. Tarixiy Oʻrta Osiyo mozaik madaniyat hududi boʻlib, u yerda eron, turkiy, moʻgʻul, arab va xitoy unsurlari oʻzaro aralashib ketgan. Tinch yashash va koʻp bosqichli diplomatiya (nikoh, garov, elchixonalar orqali) mintaqa davlat amaliyotining ajralmas qismi edi. Bartold yozganidek, “Oʻrta asrlarda Oʻrta Osiyo shunchaki ziddiyat emas, balki oʻzaro taʼsir maydoni boʻlgan”. Temuriylar davridayoq davlat odobi, diplomatiya va yozma qonunchilikning barqaror amaliyotlari mavjud edi.

Markaziy Osiyo sivilizatsiyaviy poydevorga ega boʻlib, unga mintaqaviy oʻzini oʻzi anglashning zamonaviy shakllari, integratsiyaga intilish va chegaralarni qayta koʻrib chiqish asoslanadi. Koʻp millatli imperiyalarning tarixiy va madaniy xotirasi, diplomatik moslashuvchanlik va institutsional anʼanalar mintaqaning zamonaviy davlatlarini ramziy va qonuniy kapital bilan taʼminlaydi, ularning suverenitetini mustahkamlaydi.

Sovet davri. *Markaziy Osiyo tarixida mustamlakachilik va sovet davrlari: chegaralar va oʻziga xosliklarning oʻzgarishi.* XIX asrda Oʻrta Osiyoning katta qismi Rossiya imperiyasi tarkibiga qoʻshildi. Bu muhim siyosiy va maʼmuriy oʻzgarishlarga va anʼanaviy hokimiyat shakllarining yemirilishiga olib keldi. Oktyabr inqilobidan keyin, 1920–1936-yillarda Sovet rahbariyati etnik-hududiy tamoyilga asoslangan milliy-davlat chegaralarini belgilash jarayonini amalga oshirdi, buning natijasida ittifoq respublikalari: Qozogʻiston SSR, Oʻzbekiston SSR, Turkmaniston SSR, Qirgʻiziston SSR, Tojikiston SSR tuzildi.

Sovet davlatchiligi loyihasi modernizatsiya saʼy-harakatlarini avtoritar nazorat elementlari bilan birlashtirdi. U respublikalar uchun institutsionalizatsiyani taʼminladi, taʼlim

tizimlari, elita va infratuzilmani yaratdi, lekin shu bilan birga suveren rivojlanishni cheklab qo‘ydi va etnik-siyosiy qarama-qarshiliklarni, shu jumladan madaniy va demografik voqelikni hisobga olmasdan sun‘iy ravishda chizilgan ma‘muriy chegaralar bilan bog‘liq ziddiyatlarni keltirib chiqardi.

XIX asrning ikkinchi yarmida O‘rta Osiyo “Markaziy Osiyo yurishi” deb nomlangan bosqichda Rossiya imperiyasi tarkibiga kiritildi. Mintaqa yangi imperator hokimiyati nazoratiga o‘tdi, bu esa siyosiy tashkilotning an‘anaviy shakllarini tubdan qayta qurishga olib keldi. Buxoro amirligi, Xiva va Qo‘qon xonliklari yo tugatildi yoki qaram protektoratlarga aylantirildi. Rossiya ma‘muriyati mahalliy hokimiyat institutlari o‘rniga harbiy va byurokratik boshqaruv tizimini (Turkiston general-gubernatorligi) joriy qildi. Bu mintaqani harbiylashtirish, xalq qo‘zg‘olonlarini bostirish (jumladan, 1916-yildagi yirik qo‘zg‘olon) va majburiy migratsiya bilan birga sodir etildi.

1917-yilgi “Oktyabr inqilobi”dan keyin bolsheviklar “milliy-hududiy delimitatsiya” (NTR) loyihasini amalga oshirishga kirishdilar, uning maqsadi Sovet federal tizimiga birlashtirilgan rasmiy suveren milliy respublikalarni shakllantirish edi. 1924-1936-yillarda Qozog‘iston SSR, O‘zbekiston SSR, Turkmaniston SSR, Qirg‘iziston SSR va Tojikiston SSR tuzildi. Bunda ular etnohududiy tamoyilga amal qilganlar, unga ko‘ra ma‘muriy chegaralar etnik xususiyatlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, amalda ko‘pincha mintaqalarning haqiqiy madaniy va demografik xususiyatlarini e‘tibordan chetda qoldirgan. Sovet davlatchiligi loyihasi ikki tomonlama xarakterga ega edi. Bir tomondan, u jadal modernizatsiya bilan birga kechdi: ta‘lim tizimi rivojlandi, milliy ziyolilar shakllandi, infratuzilma qurildi, hokimiyat va boshqaruv institutlari tashkil etildi. Moskvaga sodiq yangi madaniy va siyosiy elitalar yaratildi. Boshqa tomondan, sovet tuzumi respublikalarning siyosiy suverenitetini cheklab qo‘ydi, mahalliy o‘ziga xosliklarni, ayniqsa, diniy o‘ziga xoslikni bostirdi, tarixiy kontekst va ramziy makon ustidan qattiq nazorat o‘rnatdi. Ayniqsa, Farg‘ona vodiysi kabi hududlarda murakkab etnik mozaikani hisobga olmasdan, ko‘pincha o‘zboshimchalik bilan chizilgan ma‘muriy chegaralar alohida muammo edi. Bu 1930-

yillarda ba'zi sovet tadqiqotchilari ogohlantirganidek, kelajakdagi etnosiyosiy mojarolar uchun asos yaratdi. Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi zamonaviy anklavlar va chegara bahslari asosan ushbu sun'iy ravishda qurilgan chegaralarga borib taqaladi.

Shunday qilib, Sovet davri Markaziy Osiyoda keng ko'lamli institutsionalizatsiya va ijtimoiy o'zgarishlar davriga aylandi. U hozirgi zamon davlatchiligiga asos soldi, shu bilan birga o'zlik, chegara va suverenitet bilan bog'liq ichki qarama-qarshiliklarni ham keltirib chiqardi. Ushbu muammolarning aksariyati bugungi kunda mintaqaning siyosiy rivojlanishiga ta'sir qilishda davom etmoqda.

SSSRning suverenizatsiyasi va parchalanishi. *Markaziy Osiyoda davlatchilikning shakllanishi.* 1980-yillarning oxiriga kelib Sovet Ittifoqidagi siyosiy va iqtisodiy inqirozlar milliy ongning kuchayishiga, mustaqillikka intilishning kuchayishiga olib keldi. 1991-yil avgust to'ntarishi barbod bo'lgach, Markaziy Osiyo respublikalari birin-ketin mustaqillik e'lon qildilar. Shunday qilib, zamonaviy Markaziy Osiyo davlatlarining paydo bo'lishi umumiy postimperiya sharoitida, lekin milliy, etnikmadaniy va elita omillarini hisobga olgan holda sodir bo'ldi. Mustaqillik yangi hokimiyat tizimlari, institutlar, tashqi siyosat strategiyalari va milliy o'ziga xosliklarni qurish zaruriyatini keltirib chiqardi. Davlat qurilishi jarayoni geosiyosiy beqarorlik, iqtisodiy inqiroz va parchalanish tahdidi sharoitida kechdi, bu esa yangi davlatlardan qonuniylashtirish, modernizatsiya va xalqaro e'tirof etish muammolarini bir vaqtning o'zida hal etishni talab qildi.

1980-yillarning oxiriga kelib Sovet Ittifoqi turg'unlik, partiya hokimiyatining qonuniyligi yo'qligi, ittifoq respublikalarida milliy o'z-o'zini anglashning o'sishi natijasida yuzaga kelgan katta siyosiy va iqtisodiy inqirozga yuz tutdi. Mixail Gorbachyov tomonidan boshlangan "qayta qurish" va "glasnost" siyosati monolit sovet o'ziga xosligini buzishga yordam berdi va respublikalarning kelajagi haqida siyosiy munozaralar uchun joy ochdi.

Butun SSSRda bo'lgani kabi Markaziy Osiyo respublikalarida ham milliy harakatlar kuchayib, madaniy tarix, til va diniy o'ziga xoslikni faol ravishda qayta ko'rib chiqdi. Bu jarayonlar markazning siyosiy jihatdan zaiflashishi va millatlararo nizolarning keskinlashuvi

(masalan, 1990-yil Qirg'izistondagi O'sh mojarosi) fonida ayniqsa yaqqol namoyon bo'ldi. Dastlab Ittifoqni isloh qilingan shaklda saqlab qolishga e'tibor qaratgan respublika elitasi asta-sekin mustaqillik g'oyasini muqarrar haqiqat sifatida qabul qildi. 1991-yilda Moskvadagi avgust qo'zg'oloni barbod bo'lgach, respublikalar birin ketin mustaqilliklarini e'lon qildi. Markaziy Osiyoning barcha beshta davlati – Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston, Turkmaniston va Tojikiston 1991-yil avgust-dekabr oylarida suverenitetga erishdilar. Baxtiyor Babajonov ta'kidlaganidek, “bu davlatlar uchun mustaqillik ham qiyinchilik, ham imkoniyat edi – ular dastlab bunga intilmagan, balki kelajak uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga majbur bo'lgan”.

Mustaqillik zudlik bilan yangi hokimiyat va muassasalar tizimini barpo etish, milliy armiyalar, banklar, diplomatik vakolatxonalarni shakllantirish zarurligini anglatardi. Biroq, davlat qurilishi jarayoni og'ir iqtisodiy inqiroz, elitalar o'rtasidagi kuchli raqobat va aniq rivojlanish modellarining yo'qligi sharoitida sodir bo'ldi. Mintaqa mamlakatlarida partiya nomenklaturasi, texnokratlar va milliy yo'naltirilgan kuchlar o'rtasida hokimiyatni qayta taqsimlash jarayoni boshlandi. Yangi bosqichning asosiy vazifalaridan biri aholini birlashtirishga, yangi tizimlarni qonuniylashtirishga qodir milliy o'zlikni shakllantirishdan iborat edi. O'zbekiston, Qozog'iston va Turkmanistonda tarixiy xotirani tiklash va qadimiy davlatchilik bardavomligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratildi. Tojikistonda institutlarning zaifligi va klanlar o'rtasidagi raqobat fuqarolar urushiga olib keldi (1992-1997), bu konsolidatsiya va modernizatsiya jarayonlarini kechiktirdi.

Tashqi siyosat nuqtayi nazaridan, yangi davlatlar tanlov oldida turardi: Rossiya bilan aloqalarni davom ettirish, yangi sheriklik (jumladan, Turkiya, Xitoy, Eron bilan) izlash yoki ko'p vektorli strategiyani ishlab chiqish. Qozog'iston, O'zbekiston va Turkmaniston tezda aralashmaslik va ko'p qutblilik tamoyiliga sodiqligini e'lon qildi, Qirg'iziston va Tojikiston esa Moskva bilan ittifoqchilik munosabatlarida faolroq ishtirok etdi.

G. Glison (Nyu-Meksiko universiteti, AQSh) O'zbekiston voqeligining qarama-qarshiligi: avtoritarizm va rejimning mashhurligi, iqtisodiy muvaffaqiyatlar va ularning

xorijda tan olinmaganligini ta'kidlaydi. 1991-yil 1-sentabrda mustaqillik e'lon qilinishi boshqaruv tizimini to'liq qayta ko'rib chiqishdan ko'ra, Moskva bilan muzokarlarda ko'proq vosita bo'ldi, ammo 1992-yilda yangi hukumat respublika uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga majbur bo'ldi. Shu bilan birga, to'liq hokimiyat prezident qo'lida to'plangan. I.Karimov o'z siyosatini o'zbek milliy o'zligini ulug'lash asosida olib bordi. Agar sho'rolar davrida asosiy til rus tili bo'lgan bo'lsa, mahalliy xalqlar tarixi unutilgan (yoki yo'q qilingan) bo'lsa, hozir o'zbek tili hukmron bo'lib (1997-yilda davlat tili to'g'risidagi qonunga muvofiq o'zbek tiliga o'tish rejalashtirilgan edi), o'zbek tarixi yana topildi (yoki yaratildi).

O'zbekistonning kelajagini belgilab beruvchi markaziy savol – u Markaziy Osiyodagi yangi davlatlarning yetakchisiga yoki hamkoriga aylanadimi? Bu Markaziy Osiyoni qanday qabul qilishingizga bog'liq - bitta mintaqami yoki ko'p davlatlarmi? 1990-yilning yozida Markaziy Osiyo Kommunistik partiyalari rahbarlari Markaziy Osiyo yagona madaniy makon, lekin chegaralari qayta ko'rib chiqilmaydigan ko'plab siyosiy jamoalar ekanligi to'g'risida muhim qaror qabul qildilar. Birlashgan Turkiston g'oyasi O'rta Osiyo poytaxtlarida yangragan va bunga islom an'analarining tiklanishi yordam bergan. Ammo Tojikistondagi fuqarolar urushi misoli Karimovni yanada real pozitsiyani egallashga undadi. Xuddi shu misol mustaqil qurolli kuchlarni yaratishga turtki bo'ldi. 1994-yil oxiriga kelib o'zbekistonlik yoshlar uchun eng nufuzli joy universitet emas, Harbiy Akademiya bo'lganligi xarakterlidir.

Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyoning suvereniteti uzoq davom etgan mustaqillik harakati natijasi emas, balki imperiya tuzumining umumiy yemirilishi oqibati bo'lgan. Bu jarayon 1990-yillar va 2000-yillarning boshlarida mintaqasiyosatining belgilovchi vektoriga aylangan qonuniylashtirish, davlat qurish, modernizatsiya va xalqaro tan olish kabi muammolarni bir vaqtda hal qilish zarurati bilan birga kelgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Litvinsky, B. A. (Ed.). *History of Civilizations of Central Asia. Vol. III: The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750*. UNESCO, 1996. P.162.
2. Narain, A. K. *The Indo-Greeks*. Oxford University Press, 1957. P.34.
3. Tolstov, S. P. *Древний Хорезм*. М.: Издательство Академии Наук СССР, 1948. P.74-76.
4. Bregel, Y. *An Historical Atlas of Central Asia*. Brill, 2003. P.99.
5. Halperin, C. J. *Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History*. Indiana University Press, 1987. P.56.
6. Kushkumbayev, S. *Kazakhstan: History and Present*. Kazakhstan Institute for Strategic Studies, 2012. P.29.
7. Bartold, V. V. *Turkestan Down to the Mongol Invasion*. Gibb Memorial Series, 1968. P.210.
8. Manz, B. F. *The Rise and Rule of Tamerlane*. Cambridge University Press, 1989. P.45-47.
9. Brower, D. R. (2003). *A Desert Named Peace: The Violence of France's Empire in the Algerian Sahara*. Columbia University Press. P. 38. Khalid, A. (2006). *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. University of California Press. pp. 94–95.
10. Westad, O. A. (2007). *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times*. Cambridge University Press. P. 126.
11. Hirsch, F. (2005). *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*. Cornell University Press. pp. 118–122, 201.
12. Khalid, A. (2007). *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*. University of California Press. pp. 56–58.
13. Roy, O. (2000). *The New Central Asia: The Creation of Nations*. NYU Press. pp. 70–77.

14. Beissinger, M. (2002). *Nationalist Mobilization and the Collapse of the Soviet State*. Cambridge University Press. pp. 83–85.

15. Babajanov, B. (2014). "Central Asia after the USSR: Between Transformation and Continuity". In: *Central Asian Survey*, 33(1). pp. 36–40.

16. Luong, P. J. (2002). *Institutional Change and Political Continuity in Post-Soviet Central Asia*. Cambridge University Press. pp. 25–29.

17. Rubin, B. R. (1998). *The Fragmentation of Afghanistan*. Yale University Press. pp. 132–135.

**GEOPOLITICAL SHIFTS IN POST-SOVIET SPACE:
THE CASE OF THE SOUTH CAUCASUS**

Olimjonov Oyatbek Bunyodjon oglu

2nd-year student, Faculty of International Relations

University of World Economy and Diplomacy

Abstract: This article analyzes the changing geopolitical landscape in the South Caucasus following the decline of Russian influence in the post-Soviet space. The 2020 Second Karabakh War, Russia's invasion of Ukraine in 2022, and the recent developments in Nagorno-Karabakh have significantly altered Moscow's image as a regional guarantor. Azerbaijan's growing assertiveness, Turkey's active role, and Western engagement in the region reflect a multipolar shift. By reviewing recent developments and analyzing regional power dynamics, this article argues that the South Caucasus is undergoing a fundamental transformation away from the traditional Russian-centric order.

Keywords: South Caucasus, Russia, Karabakh conflict, post-Soviet, Ukraine war, Turkey, Azerbaijan, geopolitics

Аннотация: В данной статье анализируется изменение геополитического ландшафта на Южном Кавказе после ослабления российского влияния на постсоветском пространстве. Вторая карабахская война 2020 года, вторжение России на Украину в 2022 году и недавние события в Нагорном Карабахе существенно изменили имидж Москвы как регионального гаранта. Растущая самоуверенность Азербайджана, активная роль Турции и участие Запада в регионе отражают многополярный сдвиг. На основе обзора последних событий и анализа динамики региональной власти в этой статье утверждается, что Южный Кавказ претерпевает фундаментальную трансформацию, уходя от традиционного российско-ориентированного порядка.

Ключевые слова: Южный Кавказ, Россия, Карабахский конфликт, постсоветское пространство, война на Украине, Турция, Азербайджан, геополитика

Annotatsiya: Ushbu maqola postsovet hududida Rossiya ta'sirining zaiflashuvidan so'ng Janubiy Kavkazdagi geosiyosiy landshaftning o'zgarishini tahlil qiladi. 2020 yilgi ikkinchi Qarabax urushi, 2022 yilda Rossiyaning Ukrainaga bostirib kirishi va tog'li Qorabog'dagi so'nggi voqealar Moskvaning mintaqaviy kafil sifatidagi imidjini sezilarli darajada o'zgartirdi. Ozarbayjonning o'ziga bo'lgan ishonchi ortib borayotgani, Turkiyaning faol roli va G'arbning mintaqadagi ishtiroki ko'p qutbli siljishni aks ettiradi. So'nggi voqealarni ko'rib chiqish va mintaqaviy hokimiyat dinamikasini tahlil qilish asosida ushbu maqola Janubiy Kavkaz an'anaviy ruslarga yo'naltirilgan tartibdan uzoqlashib, tub o'zgarishlarni boshdan kechirayotganini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Janubiy Kavkaz, Rossiya, Qorabog ' mojarosi, postsovet makoni, Ukrainadagi urush, Turkiya, Ozarbayjon, geosiyosat

The South Caucasus, long considered a strategic backyard of the Russian Federation, is undergoing a profound geopolitical transformation. The second Nagorno-Karabakh war (2020) and Azerbaijan's decisive military operation in 2023 have further destabilized the post-Soviet regional balance. For decades, Russia functioned as the principal arbiter in the South Caucasus, leveraging historical, military, and political ties to maintain influence over Armenia, Azerbaijan, and Georgia. However, Moscow's passive stance during recent crises, its overstretch in Ukraine, and the erosion of trust from traditional allies like Armenia have all contributed to a visible decline in its regional dominance. Simultaneously, other actors—including Turkey, the European Union, and the United States—have

become more active in the region. Turkey has deepened its strategic ties with Azerbaijan, the EU has hosted mediation efforts, and the U.S. has emerged as a diplomatic player in resolving Armenia-Azerbaijan tensions. This article argues that Russia's declining influence in the South Caucasus marks a systemic shift in the region's geopolitical architecture, opening the door to a multipolar environment where no single actor can impose unilateral control.

Methodology

This article employs a qualitative, comparative, and discursive analytical approach. It examines how narratives, policy positions, and geopolitical strategies reflect the shifting power dynamics in the South Caucasus. Drawing on policy papers, think-tank publications, and expert commentaries, the study analyzes Russia's declining leverage, the rise of Turkish influence, and increasing Western engagement. Scenario-based evaluation is used to illustrate potential trajectories of regional transformation. The article is grounded in the theoretical framework of neoclassical realism. This school of thought explains foreign policy behavior as a result of both systemic pressures—such as the distribution of power in the international system—and domestic factors, including leadership perceptions and institutional capacities. In the context of the South Caucasus, neoclassical realism helps explain why regional states like Armenia and Azerbaijan have recalibrated their foreign policy preferences in response to shifts in external support and power alignments. It also sheds light on Russia's weakening position as a hegemon and Turkey's opportunistic assertiveness.

RUSSIA'S DECLINING INFLUENCE IN THE SOUTH CAUCASUS

Russia's longstanding image as the dominant security guarantor in the South Caucasus has been severely undermined in recent years. The 2020 Nagorno-

Karabakh war marked a pivotal turning point: despite its military alliance with Armenia through the Collective Security Treaty Organization (CSTO), Moscow refused to intervene on Yerevan's behalf. This inaction raised serious doubts about Russia's credibility among its regional allies. The Kremlin's geopolitical overstretch—exacerbated by its full-scale invasion of Ukraine in 2022—has significantly constrained its capacity to manage peripheral conflicts. Russia has diverted diplomatic and military resources to the Ukrainian front, leaving its traditional zones of influence, including the South Caucasus, increasingly unattended. Armenia's frustration became even more visible in 2023, when Prime Minister Nikol Pashinyan openly criticized Russia's passivity and began pivoting toward Western institutions. Yerevan hosted joint military exercises with the United States and deepened its dialogue with the European Union, including talks on military cooperation and economic integration. These moves signaled not only disillusionment with the CSTO but also a desire to redefine Armenia's geopolitical orientation away from the Kremlin's orbit (Carnegie Endowment, 2023). Moreover, Russia's so-called "peacekeeping" mission in Nagorno-Karabakh failed to prevent Azerbaijan's 2023 offensive, further tarnishing Moscow's image as a neutral guarantor. The withdrawal of Russian forces from the Lachin corridor in late 2023 was interpreted by many observers as symbolic of Moscow's retreat, both literal and figurative, from the region (Chatham House, 2023). In essence, Russia's weakening grip is not just a result of external distractions like Ukraine but also of a growing perception among South Caucasus states that Moscow can no longer deliver security, leverage diplomatic solutions, or project soft power as it once did.

TURKEY'S ASCENDANCE IN THE SOUTH CAUCASUS

In contrast to Russia's strategic withdrawal, Turkey has emerged as a powerful and proactive actor in the South Caucasus. Ankara's close alliance with

Azerbaijan—framed under the slogan “One nation, two states”—has evolved from cultural and linguistic solidarity into a robust military and geopolitical partnership. The 2020 Nagorno-Karabakh war was a watershed moment for Turkish influence. Turkey provided Azerbaijan with extensive military support, including Bayraktar TB2 drones, military advisors, and real-time battlefield intelligence. These contributions were decisive in Azerbaijan’s swift victory over Armenian forces, cementing Turkey’s role as a co-architect of the new regional order (PONARS Eurasia, 2022). Following the conflict, Turkey's role expanded beyond military engagement. Ankara participated in trilateral talks with Russia and Azerbaijan on post-war arrangements and launched several joint infrastructure and transportation projects, such as the Zangezur corridor initiative, which aims to connect Turkey to the Caspian region through southern Armenia. This initiative reflects Turkey’s broader ambition to position itself as a regional economic bridge between Europe and Central Asia (Eurasianet, 2022). Moreover, Turkey’s influence is bolstered by its soft power. Turkish universities, media, and religious organizations have expanded their presence in Azerbaijan and Georgia, promoting Ankara’s image as both a modern Muslim state and a successful post-Ottoman regional power. In short, Turkey has adeptly capitalized on the geopolitical vacuum left by Russia’s decline, asserting itself not only as Azerbaijan’s indispensable ally but also as a long-term stakeholder in the South Caucasus’ political future.

AZERBAIJAN’S ASSERTIVENESS AND REGIONAL SELF- CONFIDENCE

Azerbaijan has emerged from the Second Nagorno-Karabakh War as a confident and assertive regional actor, determined to reshape the South Caucasus order on its own terms. Backed by substantial energy revenues and a revitalized military, Baku has increasingly pursued an independent foreign policy that reflects

its national interests, often at odds with Russia's or the West's expectations. The 2020 war not only restored Azerbaijan's territorial control over much of Nagorno-Karabakh, but also fundamentally shifted the psychological and political dynamic in the region. For decades, Armenia had maintained the upper hand in the conflict. However, Azerbaijan's rapid and decisive military campaign, aided by Turkish support, overturned that balance and positioned Baku as the dominant force in the regional security equation (RAND Corporation, 2022). Azerbaijan's confidence was further evident in its 2023 operation to retake the remaining Armenian-controlled areas of Nagorno-Karabakh. Despite Russian "peacekeepers" being stationed in the region, Azerbaijan executed the campaign with minimal resistance, and tens of thousands of ethnic Armenians fled within days. Moscow's inability—or unwillingness—to intervene underscored Baku's calculation that Russia would not risk escalation (Reuters, 2023). Diplomatically, Azerbaijan has maneuvered skillfully. President Ilham Aliyev has deepened ties with Ankara, Beijing, and even Tel Aviv, while maintaining pragmatic energy cooperation with the European Union. Baku's ability to maintain working relations with multiple rival blocs reflects a strategic balancing act—allowing Azerbaijan to maximize autonomy while avoiding dependency on any single power (Atlantic Council, 2023). Azerbaijan's assertiveness is not merely military; it reflects a broader vision of regional leadership grounded in national pride, post-Soviet sovereignty, and geopolitical adaptability.

WESTERN INVOLVEMENT AND THE EROSION OF MOSCOW'S MONOPOLY

The post-war diplomatic landscape of the South Caucasus has increasingly featured Western actors seeking to mediate peace and shape the region's future. While Russia long held a near-monopoly on conflict resolution between Armenia and Azerbaijan, recent developments have highlighted a growing diversification of

mediators—most notably the European Union and the United States. In 2022 and 2023, Brussels hosted multiple high-level summits between Armenian Prime Minister Nikol Pashinyan and Azerbaijani President Ilham Aliyev, under the auspices of European Council President Charles Michel. These meetings signaled the EU's desire to present itself as a neutral, rule-based alternative to Moscow's traditionally coercive mediation style (Carnegie Endowment, 2023). The United States has also become increasingly active. In 2023, Secretary of State Antony Blinken facilitated direct talks between the Armenian and Azerbaijani foreign ministers in Washington, pushing for a sustainable peace deal. This level of engagement was unprecedented in the history of U.S. involvement in the region, and reflected Washington's intention to limit Russian and Iranian influence while stabilizing the European periphery (Washington Post, 2023). Although these Western initiatives have not yet resulted in a comprehensive peace treaty, their symbolic importance cannot be overstated. They mark a challenge to Moscow's status as the default broker of negotiations and offer Armenia and Azerbaijan alternatives in the diplomatic arena. More broadly, the involvement of liberal-democratic powers introduces new norms into the South Caucasus peace process—emphasizing transparency, legal frameworks, and human rights. These contrast sharply with the transactional, interest-driven diplomacy historically practiced by Russia. For Yerevan in particular, the shift toward Western formats reflects deeper political realignments: Armenia's democratic credentials, resentment toward Russian inaction, and aspirations for closer integration with the European political space have all contributed to a recalibrated foreign policy vision (Chatham House, 2023).

FUTURE SCENARIOS: WHAT NEXT FOR THE SOUTH CAUCASUS?

The shifting dynamics in the South Caucasus raise fundamental questions about the region's future geopolitical alignment. With Russia in retreat, Turkey asserting itself, and Western actors engaging diplomatically, the regional order is no longer unipolar or static. Several plausible scenarios emerge, each with its own set of implications.

Scenario 1: A multipolar balance of power. This is the most likely trajectory, where Turkey, the EU, the U.S., and possibly China play overlapping but competitive roles in the region. While Azerbaijan and Armenia retain greater agency, their room to maneuver will depend on how well they balance competing interests without becoming overly dependent on a single power. In this scenario, Russia remains present but marginalized—a background player unable to dictate terms.

Scenario 2: A Turkey-centric regional bloc. Given Turkey's military and cultural proximity to Azerbaijan and growing ties with Central Asian states, a Turkic regional framework may evolve. The Zangezur corridor, if fully realized, could physically and symbolically bind Turkey to the Caspian region, giving Ankara even more strategic leverage. However, such a model may alienate Armenia and provoke new tensions unless balanced by broader inclusion.

Scenario 3: Resurgence of Russia. Though currently in decline, Russia's long-term return cannot be ruled out. A ceasefire breakdown, leadership change in Moscow, or Western fatigue with the region could create openings for the Kremlin to reassert itself. This scenario would most likely favor a restoration of Moscow-led "managed instability," undermining Western-led peacebuilding initiatives.

Scenario 4: Western institutional integration. Particularly for Armenia, deeper alignment with Western structures—through trade, defense cooperation, and democracy support—may solidify. This would mark a historic break from Russia’s orbit and could reshape the political values and security doctrines of the region. However, such a shift would face resistance from pro-Russian segments and regional spoilers like Iran.

These potential futures suggest that the South Caucasus is at a geopolitical crossroads. The final trajectory will depend not only on the actions of great powers but also on the domestic resilience, leadership choices, and diplomatic flexibility of the regional states themselves.

CONCLUSION

The geopolitical landscape of the South Caucasus is undergoing a fundamental reconfiguration. Russia’s traditional role as a regional hegemon is eroding rapidly, undermined by its military overreach in Ukraine, its failure to fulfill security commitments to allies like Armenia, and its inability to adapt to the new realities on the ground. Meanwhile, Turkey’s strategic ascent, Azerbaijan’s military and diplomatic assertiveness, and the active involvement of Western powers have reshaped the regional equation. The emergence of multiple diplomatic tracks—outside Moscow’s influence—demonstrates that the South Caucasus is no longer a Russian-led security space, but an arena of contested influence and shifting alignments. These developments point to a broader trend in the post-Soviet sphere: the fragmentation of the Kremlin’s informal empire and the rise of multipolarity. For the countries of the South Caucasus, this transition offers both opportunity and risk. Greater autonomy in foreign policy can be a vehicle for national empowerment, but it also demands careful strategic navigation in a crowded geopolitical field. Ultimately, the decline of Russia’s dominance is not merely the story of one actor’s failure, but a reflection of deeper systemic change. The future of the South Caucasus

will be shaped not just by external powers, but by the capacity of regional states to assert their sovereignty, build credible institutions, and chart their own course in an increasingly complex international order.

REFERENCES:

1. Atlantic Council. 2023. Russia's Waning Influence in the South Caucasus. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs>
2. Caspian Policy Center. 2022. Nagorno-Karabakh: Shifting Power Balances. <https://www.caspianpolicy.org>
3. Carnegie Endowment for International Peace. 2023. Armenia's Strategic Shift from Moscow to Brussels. <https://carnegieendowment.org>
4. Chatham House. 2023. Russia's Retreat from the South Caucasus: Causes and Consequences. <https://www.chathamhouse.org>
5. Eurasianet. 2022. Turkey's Growing Influence in the Caucasus After the Karabakh War. <https://eurasianet.org>
6. PONARS Eurasia. 2022. Turkey's Strategic Calculus in the Caucasus. <https://www.ponarseurasia.org>.
7. RAND Corporation. 2022. The Collapse of CSTO Credibility in the Post-Soviet Space. <https://www.rand.org>
8. Reuters. 2023. Karabakh Armenians Flee en Masse as Azerbaijan Reclaims Region. <https://www.reuters.com/world>
9. Washington Post. 2023. Russia's Passive Stance in the Caucasus Raises Questions. <https://www.washingtonpost.com>
10. Ripsman, Norrin M., Jeffrey W. Taliaferro, and Steven E. Lobell. Neoclassical Realist Theory of International Politics. Oxford University Press, 2016.

SCIENTIFIC HORIZON (JASSH) VOLUME-1, ISSUE-6
(JULY-AUGUST)

TABLE OF CONTENTS

1	Shoydulova Maftuna Zafar qizi O‘ZBEKISTONDA YASHIL LOGISTIKANING SHAKLLANISHIDAGI MUAMMOLAR VA ULARNI INNOVATSION YECHIMLAR BILAN BARTARAF ETISH STRATEGIYALARI	4-22
2	Shoydulova Maftuna Zafar qizi O‘ZBEKISTONDA YASHIL RAQAMLASHTIRISH KONSEPSIYASI VA AXBOROT- KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING EKOLOGIK BARQARORLIKKA TA’SIRI	23-38
3	Raxmonova Xilola Jumayevna AXBOROT-KUTUBXONA MARKAZLARINI RIVOJLANISHIDA XUSUSIY (UY) KUTUBXONALARNI O‘RNI	39-44
4	Xamidova Odina Shavkat qizi XALQARO NIZOLARDA ARBITRAJ VA MEDIATSIYA: SAMARADORLIK VA CHEKLOVLAR	45-61
5	Xamidova Odina Shavkat qizi RAQAMLASHTIRISH VA INSON HUQUQLARI	62-73
6	Mamatqulova Maftuna Akmaljon qizi MARKAZIY OSIYO HUDUDIDAGI HOZIRGI DAVLATLARNING PAYDO BO‘LISHI	74-82
7	Olimjonov Oyatbek GEOPOLITICAL SHIFTS IN POST-SOVIET SPACE: THE CASE OF THE SOUTH CAUCASUS	83-92
	OUTLINE	93